

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ Η ΜΕΓΑΛΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1821 *

ΥΠΟ

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (†)

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἔναρξις τῆς Ἐπαναστάσεως.

Ἔνεκα τῆς πεποιθήσεως ταύτης εἰς τὴν ἱερότητα καὶ τὸ δίκαιον τοῦ ἀγῶνος καὶ ἔνεκα τῆς ἐλπίδος περὶ τῆς πρὸς αὐτὸν συμπαθείας καὶ τῆς βοηθείας τῶν χριστιανικῶν λαῶν οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ ἀγῶνος ἐπέσπευσαν τὴν ἔναρξιν αὐτοῦ ἄνευ τῆς δεούσης προπαρασκευῆς. Τῇ 24 Φεβρουαρίου 1821 ἤρξατο ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης τῆς ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως διαβὰς τὸν Προῦθον καὶ μετὰ τέσσαρας ἡμέρας περιζωσθεὶς ἐν τῷ ἐν Ἰασίῳ ναῶ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν τὸ ξίφος ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Μολδαυίας Βενιαμὶν Κωστάκη, εὐλογήσαντος καὶ τὴν σημαίαν τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἄλλ' ἔνεκα τῆς ἑλλείψεως πάσης πολεμικῆς προπαρασκευῆς καὶ προνοίας ἡ Ἐπανάστασις ἐφαίνεται καταδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν, μάλιστα μετὰ τὴν ἐν Δραγατσάνῳ μάχην, καθ' ἣν ἔπεσεν ἡρωϊκῶς μαχόμενος ὁ Ἱερός Λόχος. Ἡ οἰκτρὰ καταστροφὴ τοῦ ἀγῶνος ἐν Μολδοβλαχίᾳ ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχῇ αὐτοῦ ἐδικαιολογοῦν πληρέστατα τοὺς φόβους τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου. Ἄλλ' ἤδη καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπέσπευσε τὴν ἔναρξιν τῆς Ἐπαναστάσεως ὁ ἀρχιμανδριτῆς Γρηγόριος Δικαῖος ἢ Παπαφλέσσα, διὰ διαφόρων ἀνυποστάτων εἰδήσεων περὶ ἐπερχομένου κατὰ τῶν τούρκων πολυαριθμοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ πείσας τὸν τολμηρὸν Νικόλαον Σολιώτην κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1821 νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν ἐν Καλαβρούτοις τούρκων. Οὐκὲν εἰσπράκτορες τῶν φόρων πρῶτοι ἐφρονεύθησαν. Οἱ δὲ Καλαβρυτινοὶ προεστῶτες Χαραλάμπης καὶ Πετμεζαῖοι, μετὰ τὸ κίνημα τοῦ Σολιώτου, πολιορκήσαντες τὸν διοικητὴν Καλαβρούτων, μετ' ἄλλων ἐπισήμων τούρκων ἐγκλεισθέντα ἐντὸς τριῶν πύργων τῆς πόλεως, τῇ 23 Μαρτίου ἐξηνάγκασαν αὐτὸν εἰς παράδοσιν. Αὐθημερὸν ὁ Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, ἄγων χιλίους Μανιάτας, κατέβη ἐκ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Ταυγέτου καὶ ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, τοῦ Παπαφλέσσα καὶ τοῦ Ἀναγνωσταρά, κατέλαβε τὰς Καλάμας, ἐκδιώξας τοὺς ἐν αὐτῇ τούρκους. Μετὰ δύο δὲ ἡμέρας, τῇ 25 Μαρτίου 1821, ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς καίτοι ἐφρόνει ὡς ὁ Πατριάρχης καὶ δι' εἰδικοῦ ὑπομνήματος ὑπεστήριξεν ὅτι ἔδει ν' ἀναβληθῇ ἡ ἔναρξις τῆς Ἐπαναστάσεως, οὐχ ἦττον πρὸ τῶν γεγονότων εὐρεθεὶς ὑψωσεν ἐπισήμως τὴν σημαίαν τῆς Ἐπαναστάσεως ἐν τῇ Μονῇ τῆς Ἁγίας Λαύρας παρὰ τὰ Κα-

*) Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους σ. 324.

λάβρυτα, εὐλογήσας τὸν ἀρξάμενον ἀγῶνα. Ἐκεῖθεν μετὰ τῶν προκρίτων Λόντου, Ἀνδρέου Ζαΐμη καὶ ἄλλων ἐπελθὼν κατὰ τῶν Πατρῶν καὶ καταλαβὼν τὸ δυτικὸν τῆς πόλεως μέρος, ἔστησε τὴν σημαίαν τῆς Ἐπαναστάσεως ἐν μέσῳ ἀκρατήτου ἐνθουσιασμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, κραυγάζοντος «Ζήτω ἡ ἐλευθερία, καὶ ἴστην Πόλιν νὰ δώσῃ ὁ Θεός!» Πάντες δὲ προσερχόμενοι ὠρχίζοντο τὸν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατριδος ὄρκον.

Οὕτως ἀρξάμενη ἡ ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις ἐν Πελοποννήσῳ κατέπληξε τοὺς ὅλως ἀπαρασκευάτους εὐρεθέντας τούρκους. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπαναστάται ἕνεκα τῆς προώρου ἐνάξεως τῆς ἐπαναστάσεως εὐρέθησαν ἀνέτοιμοι καὶ ἀσύντακτοι, ἄνευ ἀρχηγοῦ, ἄνευ σχεδίου, ἄνευ οἰασθήποτε πολεμικῆς προπαρασκευῆς. Οἱ ὑπὸ τὸν Πετρόμπετην, Παπαφλέσσαν καὶ ἄλλους ὄπλαργηγούς ἄνδρες, οἵτινες ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Κολοκοτρώνη, μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Καλαμῶν, ἐξεστράτευσαν εἰς Ἀρκαδίαν, ἦσαν ὀπλισμένοι μὲ ρόπαλα, σφενδόνας καὶ δρέπανα. Καὶ κατέλαβον μὲν τὰ στενὰ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου παρὰ τὴν Καρύταιναν, κατακόψαντες τουρκικὸν ἀπόσπασμα, ἀλλὰ δισκορπίσθησαν πρὸ τοῦ ἐπελθόντος ἐκ Τριπόλεως τακτικοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐκ δισχιλίων πεζῶν καὶ ἑπτακοσίων ἰππέων. Εἰς τὴν ἐπιμονὴν δὲ καὶ τὴν στρατηγικὴν ἱκανότητα τοῦ Κολοκοτρώνη ὀφείλεται, κατ' ἐξοχήν, τὸ γεγονός, ὅτι οἱ Ἕλληνες τῇ 23 Σεπτεμβρίου ἐξεπολιόρκησαν καὶ κατέλαβον τὴν Τρίπολιν, ἣτις τότε ἦτο ἔδρα τοῦ πασᾶ τῆς Πελοποννήσου. Τὸ γεγονός τοῦτο ἐξησφάλισε τὴν περαιτέρω διεξαγωγὴν τῆς Ἐπαναστάσεως ἐν Πελοποννήσῳ. Ἀλλ' ἡ ἐπιτυχία αὐτῆς μόνον εἰς τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ ὀφείλεται, διότι ὁ ἀγὼν κατὰ τῶν τούρκων ὑπῆρξε μακρὸς καὶ σκληρὸς, ἠδύνατο δέ, κατ' ἀνθρωπίνους ὑπολογισμούς, ν' ἀπολήξῃ εἰς πανωλεθρίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὁ Θεὸς ἠδύοκῆσε νὰ καταστέψῃ αὐτὸν δι' ἐπιτυχίας, διότι ἦτο ἀγὼν ἱερός καὶ δίκαιος. Ὁ μητροπολίτης Πατρῶν Γερμανὸς μετὰ τὴν εὐλογίαν τῆς σημαίας καὶ τὸν καθαγιασμὸν τοῦ ἀγῶνος μετὰ τῶν λοιπῶν αὐτοῦ ἀρχηγῶν ὑπέγραψε δὴλώσιν πρὸς τοὺς ἐν Πάτραις Προξένους τῶν Δυνάμεων διακηρύττουσαν ὅτι «οἱ Ἕλληνες μὴ δυνάμενοι πλέον νὰ ὑποφέρωσι τὴν αὔξουσαν τυραννίαν τῶν τούρκων ἀπεφάσισαν ν' ἀποθάνωσιν ἢ ν' ἀποτιναξῶσι τὸν ζυγὸν αὐτῶν καὶ λαμβάνουσι τὰ ὄπλα πρὸς διεκδίκησιν τῶν δικαίων αὐτῶν πεποιθότες ὅτι αἱ χριστιανικαὶ Δυνάμεις τῆς Εὐρώπης θ' ἀναγνωρίσωσι τὸ δίκαιον τοῦ ἀγῶνος καὶ θὰ παράσχωσιν αὐτοῖς πᾶσαν ἐπικουρίαν, ἀναμνηνησκόμενοι τὰς ὑπὸ τῶν προπατόρων τῶν παρασχεθείσας τῇ ἀνθρωπότητι ἐκδουλεύσεις». Καὶ ἐν τῇ Α' ἐν Ἐπιδαύρῳ Συνελεύσει (1821) οἱ Ἕλληνες διεκήρυξαν ὅτι «ὁ κατὰ τῶν τούρκων πόλεμος ἡμῶν μακρὰν τοῦ νὰ στηρίζεται εἰς ἀρχάς τινας δημαγωγικὰς καὶ στασιώδεις ἢ ἰδιωτελεῖς μέρους τινὸς τοῦ σύμπαντος ἑλληνικοῦ ἔθνους σκοπούς, εἶναι πόλεμος ἔθνικός, πόλεμος ἱερός, πόλεμος τοῦ ὁποίου μόνῃ αἰτία εἶναι ἡ ἀνάκτησις τοῦ δικαίου τῆς προσωπικῆς ἡμῶν ἐλευθερίας, τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς τιμῆς, τὰ ὅποια ἐνῶ τὴν σήμερον ὅλοι οἱ εὐνομούμενοι

καὶ γειτονικοὶ λαοὶ τῆς Εὐρώπης τὰ χαίρουσιν, ἀπὸ ἡμᾶς μόνον ἡ σκληρὰ καὶ ἀπαραδειγματίστος τῶν Ὀθωμανῶν τυραννία ἐπροσπάθησε μὲ βίαν νὰ ἀφαιρέσῃ καὶ ἐντὸς τοῦ στήθους ἡμῶν νὰ πνίξῃ». Ὡσαύτως ἐν τῇ ἐν τῇ αὐτῇ πόλει Ἐθνικῇ Συνελεύσει (1826), «ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἔλαβε τὰ ὄπλα διὰ νὰ παραβῆ ὄρκον χρέους ἢ ὑποταγῆς, τὸν ὁποῖον ὡς δορυλάωτος δοῦλος ποτὲ δὲν ἐπρόσφερεν εἰς τὸν Σουλτάνον καὶ οὐδὲ αὐτὸς ὁ Σουλτάνος, ὡς βία καὶ δυναστεία δεσπότης, ποτὲ δὲν ἔκρινε πρέπον νὰ ζητήσῃ οὔτε μάχεται ὁ λαὸς τῆς Ἑλλάδος διὰ νὰ ἀνατρέψῃ τὰ καθεστῶτα βάσιν ἔχοντα τὴν ἐδνομίαν, ἐπειδὴ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ θέλησις τοῦ Σουλτάνου ἦτο νόμος τῆς Ἑλλάδος. Ὁ λαὸς τῆς Ἑλλάδος ἔλαβε τὰ ὄπλα καὶ δὲν ζητεῖ διὰ τῶν ὄπλων παρὰ τὴν δόξαν καὶ τὴν λαμπρότητα τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία μετὰ τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς Κλήρου κατεδιώκετο καὶ κατεφρονεῖτο· ζητεῖ τὴν τελικὴν ἀνάκτησιν τῆς προγονικῆς του γῆς, ἡ ὁποία τοῦ ἀφηρέθη βία καὶ δυναστεία, ἀπαιτεῖ τὴν ἐλευθερίαν του καὶ πολιτικὴν ὑπαρξίν τῶν ὁποίων στερεῖται». Τέλος ἐν τῇ ἐν Τροιζήνι Γ' Ἐθνικῇ Συνελεύσει (1827) διεκήρυξαν οἱ Ἕλληνες «ὡς χριστιανοὶ οὔτε ἦτον οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ πειθαρχήσωμεν δεσποζόμενοι ἀπὸ τοὺς θρησκομανεῖς Μωαμεθανούς, οἱ ὁποῖοι κατέσχιζον καὶ κατεπάτουν τὰς ἀγίας εἰκόνας, κατεδάφιζον τοὺς ἱεροὺς ναοὺς, κατεφρόνουν τὸ Ἱερατεῖον, ὑβρίζοντες τὸ θεῖον ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ, τοῦ τιμίου Σταυροῦ καὶ μᾶς ἐβίαζον ἢ νὰ γίνωμεν θύματα τῆς μαχαίρας τῶν ἀποθνήσκοντες χριστιανοὶ ἢ νὰ ζήσωμεν τοῦρκοι, ἀρνηταὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ ὄπαδοὶ τοῦ Μωάμεθ. Πολεμοῦμεν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Κυρίου μας... Ὁ πόλεμός μας δὲν εἶναι ἐπιθετικὸς, εἶναι ἀμυντικὸς, εἶναι πόλεμος τῆς δικαιοσύνης κατὰ τῆς ἀδικίας, τῆς χριστιανικῆς θρησκείας κατὰ τοῦ Κορανίου, τοῦ λογικοῦ ὄντος κατὰ τοῦ ἀλόγου καὶ θηριώδους τυράννου»¹.

Αἱ προκηρῦξεις αὗται ἄριστα διέγραψαν τὸν μέγαν καὶ ὑψηλὸν τῆς Ἐπαναστάσεως σκοπὸν καὶ καθώρισαν τὸν ἱερὸν αὐτῆς χαρακτῆρα ὡς θρησκευτικὸν μᾶλλον ἢ ἐθνικόν. Ἡ χριστιανικὴ πίστις καὶ ἡ ἑλληνικὴ πατρις ἀπέβησαν τὸ σύνθημα αὐτῆς, ὅθεν ἐν τῷ πανελληνίῳ ἐκείνῳ συναγερωῶ δὲν ὑπελείφθησαν οἱ κληρικοὶ Ἐπίσκοποι, Πρεσβύτεροι, Διάκονοι, Μοναχοί, ἠρωϊκῶς ἀγωνισθέντες ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ Σταυροῦ κατὰ τῶν βαρβάρων ἢ ποικιλαχῶς συντελέσαντες εἰς τὴν διεξαγωγὴν καὶ ἐπιτυχῇ τοῦ μεγάλου καὶ ἱεροῦ ὑπὲρ πίστεως καὶ πατριδος ἀγῶνος.

Ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ἐνήμερος ὢν τῆς ἐν ἀρχῇ τοῦ 1821 ζωηροτάτης καταστάσεως κινήσεως πρὸς ἔναρξιν τῆς Ἐπαναστάσεως, προσεπάθει νὰ καθησυχᾷ τὴν Ὑ. Πύλιν, διαφοροτρόπως μανθάνουσαν τὰ κατ' αὐτήν.

1. *A. Z. Μάμουκα*, Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, ἦτοι συλλογὴ τῶν περὶ τὴν ἀναγεννωμένην Ἑλλάδα συνταχθέντων πολιτευμάτων, νόμων καὶ ἄλλων ἐπισήμων πράξεων ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τέλους τοῦ 1832, Ἐν Παιραιεὶ καὶ Ἀθήναις 1839—1852, Β. 44. Ε. 14, Θ. 59. 60.

Ἀπέκρουε πάντοτε τὴν ἰδέαν ἢ τῆς παραιτήσεως ἀπὸ τοῦ Πατριαρχικοῦ ἀξιώματος ἢ τῆς φυγῆς ἐκ ΚΠόλεως, εἰς ἣν προέτρεπον αὐτὸν μυστικῶς καὶ τοῦρκοι φίλοι αὐτοῦ, μανθάνοντες, ὡς εἶπομεν, τὰς κατ' αὐτοῦ ὑποφίας τῆς Υ. Πύλης. Μικρὸν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς Ἐπαναστάσεως ὁ Σαλῶνων Ἡσαΐας μετέβη εἰς ΚΠολιν καὶ συνητήθη μετὰ τοῦ Πατριάρχου. Συνητήθη μετ' αὐτοῦ πάλιν καὶ ὁ Ἱ. Παπαρηγόπουλος μεταβάς εἰς ΚΠολιν κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1821 καὶ ἔλαβεν ὁδηγίας διὰ τὸν Π. Πατρῶν Γερμανόν, εἰς ὃν συνίστα ὁ Πατριάρχης νὰ μὴ ἀπομακρυνθῇ τῆς Πελοποννήσου καὶ ἐν ἀνάγκῃ θυσιασθῇ ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου του, ὡς αὐτὸς εἶχεν ἤδη ἀποφασίσει νὰ πράξῃ, ὑπόδειγμα αὐτοθυσίας μέγιστον ἑαυτὸν παρέχων.

Φόνοι λογάδων τοῦ Γένους καὶ λεηλασίαι.

Αἱ πρῶται εἰδήσεις περὶ τῆς ἐλληνικῆς Ἐπαναστάσεως κατετάραξαν τὸν Σουλτάνον Μαχμουτ β' καὶ τοὺς ὑπουργοὺς αὐτοῦ, ἡ δὲ ταραχὴ αὐτῶν μεταδοθεῖσα εἰς τὸν τουρκικὸν ὄχλον ἐξῆψε τὸν θρησκευτικὸν φανατισμὸν καὶ τὸ μῖσος αὐτῶν κατὰ τῶν «ἀπίστων». Ὁ Σουλτάνος διατάξας τὴν δήμευσιν τῆς περιουσίας φυγόντων τινῶν Ἑλλήνων ἀνωτέρων λειτουργῶν τοῦ Κράτους (8 Μαρτίου 1821), δι' εἰδικῶν προκηρῦξεων καὶ διαγγελημάτων, μυστικῶς ἀναγνωσθέντων ἐν συναθροίσει τῶν τούρκων ἐντὸς τῶν τεμενῶν, ἔχαρακτηρίζετο ὡς θρησκευτικὸς ὁ ἀρξάμενος ἀγὼν τῶν «ἀπίστων». Ἀποδίδων ὁ Σουλτάνος τὴν ἐξέγερσιν αὐτῶν εἰς τὴν κατάπτωσιν τῆς θρησκείας παρὰ τοῖς μουσουλμάνοις καὶ τὴν παρ' αὐτοῖς ἐπικράτησιν τῆς πολυτελείας καὶ τῶν ξένων ἠθῶν προσεκάλει πάντας τοὺς «πιστοὺς» νὰ ἐξεγερθῶσι πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ κινδυνεύοντος Ἰσλαμισμοῦ, νὰ δέωνται νυκτὸς καὶ ἡμέρας καί, πρὸ πάντων, νὰ σπεύσωσιν ὅπως προμηθευθῶσιν ὄπλα μὴ φειδόμενοι χρημάτων¹. Τὴν ἐπαύριον, λαβὼν ὁ Σουλτάνος νέας εἰδήσεις παρὰ τῶν ἐν Μολδοβλαχίᾳ ῥώσων Προξένων περὶ τῶν ἐπαναστατικῶν κινήσεων τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, διέταξε τὴν σύλληψιν καὶ φυλάκισιν τοῦ διαπρεποῦς μητροπολίτου Ἐφέσου Διονυσίου Καλλιάρχου, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ κατεῖχεν ὑπηρεσίαν ἐν Μολδοβλαχίᾳ, δι' εἰδικοῦ δὲ διατάγματος ἐξήτει παρὰ τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ν' ἀποστείλῃ εἰς τὴν Ὑψ. Πύλιν Ἀρχιερεῖς τινὰς χωρὶς νὰ δηλοῖ τὸν λόγον καὶ τὸν σκοπὸν². Διὰ νέας προκηρῦξεως ὁ Σουλτάνος (18 Μαρτίου) προσεκάλει τοὺς πιστοὺς μουσουλμάνους νὰ ἐγκαταλείψωσι πᾶσαν ἀπόλαυσιν, ν' ἀπο-

1. Ἰωάννου Φιλήμονος, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, Ἐν Ἀθήναις 1858—61, Β, 103—6. Jac. Rizo Neroulos, Histoire moderne de la Grèce depuis la chute de l'Empire d'Orient. Genève 1828 σ. 299 ἔξ.

2. Ἀγγελοπούλου, ἐνθ' ἄν. Β, 35. 61.

κτιήσωσιν ὄπλα καὶ ἵππους καὶ νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ στρατοπέδου, ἣν διήγον οἱ πρόγονοι αὐτῶν ¹, ἐξερεθιζόμενος δ' ἐκ τοιούτων προκηρύξων ὁ τουρκικὸς ὄχλος, ὅστις ἐκ τῶν πρώτων εἰδήσεων τῆς ἐπαναστάσεως κατελήφθη ὑπὸ πανικοῦ, διότι ἀνεμένετο ἐπιθεσις κατὰ τῆς ΚΠόλεως, ἀνεθάρρησε καὶ ἤρξατο φονεύων ἀδιακρίτως τοὺς χριστιανοὺς ἐν ταῖς ὁδοῖς τῆς ΚΠόλεως ². Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος διετάχθη νὰ ἔχη ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν αὐτοῦ τοὺς ἐν Γαλατᾷ διαμένοντας Σέρβους, οἵτινες μετηνέχθησαν εἰς τὰ Πατριαρχεῖα πρὸς αὐστηροτέραν φύλαξιν, κρατηθέντες ὕστερον ὑπ' αὐτῆς τῆς Πύλης ὡς ὄμηροι καὶ μόλις τῷ 1826 ἀπολυθέντες ³. Τῶν Ἑλλήνων οἱ μὴ δυνάμενοι νὰ δραπτεύσωσιν ἐκ ΚΠόλεως συνεσωρεύοντο ἐν τῇ συνοικίᾳ Φαναρίου, ἀλλ' ὁ Πατριάρχης ἐνόων, ὅτι συνεκεντροῦντο θύματα πρὸς ἔτοιμον σφαγὴν, συνεκάλεσε συμβούλιον τῶν Ἀρχιερέων καὶ τινων προκρίτων λαϊκῶν, ἐν ᾗ ἀπεφασίσθη νὰ ἐγγυηθῶσι πάντες ὑπὲρ ἀλλήλων, ἐφ' ὅσον ἡ ἐσπευσμένη ἔναρξις τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Μολδοβλαχίᾳ καὶ τὸ ἀναδιοργάνωτον αὐτῆς δὲν ἐπέτρεψαν, ὡς ἤρμοξε, πρὸς ἄμεσον ἐπίτευξιν τῶν σκοπῶν αὐτῆς πολεμικᾶς ἐνεργείας ἐν ΚΠόλει κατὰ τῆς κεντρικῆς τουρκικῆς Κυβερνήσεως καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ Σουλτάνου. Βέβαιος ὢν ὁ Πατριάρχης περὶ τοῦ ἀδυνάτου τοιούτων ἐνεργειῶν μετέβη εἰς τὴν Ἑ. Πύλιν μετὰ τὸ ἀνωτέρω συμβούλιον, ἵνα παράσχη ἐκ μέρους ἑαυτοῦ καὶ τῶν λοιπῶν Ἀρχιερέων καὶ προκρίτων ἑλλήνων ἐγγυήσεις περὶ τῆς ἡσυχίας αὐτῶν. Ἀλλὰ τότε ἐγένοντο πρὸς τὸν Πατριάρχην παρὰ τῶν τούρκων μεγιστάνων οἱ πρῶτοι ὑπαινιγμοὶ περὶ τῆς συμμετοχῆς αὐτοῦ ἐν τῇ προπαρασκευῇ τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ δὲ Σουλτάνος ἀπήτησε παρὰ τοῦ Σείχ-οὐλ-ισλάμ Χατζῆ Χαλήλ τὴν ἔκδοσιν «φετῶ» περὶ ἐξοντώσεως διὰ γενικῆς σφαγῆς πάντων τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Χαλήλ παρὰ τοῦ ἱατροῦ τοῦ Πατριαρχοῦ Γρηγορίου, τοῦ Διονυσίου Πύργου, βεβαιωθείς ὅτι ὁ Πατριάρχης ἦτο ἀθῶος, ἀνέβραλε τὴν ἔκδοσιν φετῶ, πολλῶ μᾶλλον ὅτι ὁ Πατριάρχης μαθὼν τὰ κατὰ τὴν διαταγὴν τοῦ Σουλτάνου πρὸς ἔκδοσιν αὐτοῦ καὶ παραλαβὼν τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Πολύκαρπον, τὸν ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Σκαρλάτον Καλλιμάχην καὶ τοὺς δύο ἀδελφοὺς Μουρουζῆς, Κωνσταντῖνον, τὸν Μ. Διερμηνέα τῆς Ἑ. Πύλης, καὶ Νικόλαον, τὸν διερμηνέα τοῦ στόλου, μετέβη πρὸς τὸν Σείχ οὐλ ἰσλάμ καὶ μετὰ πολλῆς παρηγοίας, τῆς συνήθους αὐτῷ ἐμβριθείας καὶ σεμνοπρεπειας, παραστήσας τὸ ἄδικον τῆς σφαγῆς ἀθῶων ἀνθρώπων, διὰ τὴν ἐπανάστασιν ὀλίγων ὁμογενῶν, καὶ συνεκίνησε τὸν τούρκον καὶ ἔπεισεν αὐτὸν νὰ μὴ ἐκδώσῃ τὸν φετῶν, ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ παρασχεθῶσιν ἀποδείξεις περὶ τῆς

1. *Φιλήμονος*, ἐνθ' ἀν. Β. 308.9. *Κόσμα*, Ἱστορικαὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, IB, 417—8.

2. *Ἀγγελοπούλου*, Β, 126. *Φιλήμονος*, Β, 109.

3. *Ἀγγελοπούλου*, Α, 23 Β 11, *Καρολίδου*, Β, 594.

ἀθωότητος τοῦ ὄλου ἑλληνικοῦ ἔθνους¹. Ὁ Πατριάρχης ἐπιστρέψας εἰς Φανάριον καὶ μεταβάς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἡγεμόνος Σκαρλάτου Καλλιμάχου μετὰ τοῦ Ἱεροσολύμων Πολυκάργου καὶ ἄλλων συνεκρότησε νέον συμβούλιον, ἐν ᾧ συνετάχθη ἔγγραφον, δηλοῦν, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν συμμετέχει τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ὑψηλάντου. Ἐν πάσῃ ὁμῶς περιπτώσει ὁ Πατριάρχης προέτρεψε τὸν Καλλιμάχην καὶ τοὺς Μουρούζας νὰ φύγωσι τὸ ταχύτερον ἐκ ΚΠόλεως. Ὁ δὲ Σεῖχ οὐλ Ἰσλάμ Χαλλή ἀρνηθεὶς νὰ ἐκδώσῃ τὸν φετῶν ἐπαύθη καὶ ἐξορισθεὶς ἐθανατώθη. Ἀντ' αὐτοῦ διαωρίσθη Σεῖχ οὐλ Ἰσλάμ ὁ Φεῖζ, παυθέντος δὲ καὶ τοῦ Μ. Βεζύρου Σαῖδ, δι' ἀνικανότητα, διαωρίσθη ὁ Ἀλῆ Βενδερλή². Ἡ ὠφέλεια ἐκ τῶν μεταβολῶν τούτων ὑπῆρξεν αὕτη, ὅτι ἡ πρώτη ἀπάνθρωπος σκέψις τοῦ Σουλτάνου περὶ γενικῆς σφαγῆς τῶν Ἑλλήνων μετεβλήθη. Διατάξας μόνον τὸν γενικὸν τῶν Ἑλλήνων ἀφοπλισμὸν ὁ Σουλτάνος ἤξιώσε παρὰ τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ὅπως δι' ἐγκυκλίου γραμματος ἀναγγείλῃ πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ὅτι θὰ παρείχτο εἰς αὐτοὺς ἀμνηστία ἐὰν τηρήσωσι τὴν ὑποταγὴν εἰς τὴν Ὑ. Πύλην, συγχρόνως δὲ καταστήσῃ ὑπευθύνους τοὺς κατὰ τόπους Ἀρχιερεῖς ὅπως ἀπαλλάξωσι τοῦ πρὸς τὴν Φιλικὴν Ἐταιρείαν ὄρκου τὰ μέλη αὐτῆς καὶ προτρέψωσιν εἰς μετάνοιαν τοὺς ἐπαναστάτας, ἀφορίσῃ τὸν ἀρχηγὸν τῆς Ἐπαναστάσεως Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, τὸν ἡγεμόνα τῆς Μολδαυίας Μιχαὴλ Σούτσον καὶ τοὺς συνεργάτας αὐτῶν. Τὰς ἀξιώσεις ταύτας διετύπωσεν ὁ Σουλτάνος δι' εἰδικοῦ φερμανίου ἀναγνωσθέντος τῇ 3 Μαρτίου 1821 ὑπὸ τοῦ Μ. Διερμηνέως τῆς Ὑ. Πύλης Κωνσταντίνου Μουρούζη ἐνώπιον τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν συνειλεγμένων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, οἵτινες συναισθανόμενοι τὸν ἐπικρεμασθέντα κατὰ τοῦ Ἔθνους παρὰ τῶν ἐξηγηριωμένων τούρκων κίνδυνον, συνήρχοντο τακτικῶς ἐν τῷ Πατριαρχεῖῳ. Ὁ Πατριάρχης εἶχε προῖδει, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἶπομεν, τὸν κίνδυνον γενικῆς σφαγῆς τῶν Ἑλλήνων ἅμα τῇ ἐνάρξει τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ εἶχεν ἤδη προκαθορίσει τὴν στάσιν, ἣν ὄφειλε νὰ τηρήσῃ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει. Ἐτοιμος ὢν νὰ θυσιασθῇ ὑπὲρ τοῦ Ἔθνους θὰ προσεπάθει ν' ἀναβάλλῃ, ὅσον τὸ δυνατόν, καὶ ἀποτρέψῃ τὸν κίνδυνον ἀπὸ τοῦ Ἔθνους. Ὅθεν δὲν ἠδύνατο, χάριν αὐτοῦ, νὰ μὴ ἀποδεχθῇ τὴν ἀξίωσιν τοῦ Σουλτάνου, καλῶς, ἄλλως τε, γινώσκων ὅτι καὶ οἱ ἐπαναστάται καὶ τὸ Ἔθνος ὀλόκληρον ἔμελλον νὰ ἐννοήσωσιν ὅτι πᾶν αὐτοῦ ἔγγραφον προήρχετο ἐκ τῆς τυραννικῆς βίας τοῦ Σουλτάνου. Τῇ 23 Μαρτίου ἐξέδωκεν ὁ Πατριάρχης, ὑπογεγραμμένον ὑπ' αὐτοῦ, τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων

1. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο διηγεῖται ὁ *Γεώργιος Μαυροκορδάτος*, «Αἰὼν» ἔτ. 1852, ἀριθμ. 1260, πάντως ὁμοίως δὲν φαίνεται ἀκριβὲς τὸ συμπέρασμα αὐτοῦ, ὅτι ἡ πρώτη σκέψις τοῦ ἀφορισμοῦ τοῦ Ὑψηλάντου ὀφείλεται εἰς τὴν ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἐπεισοδίου πρὸς καυστολήν τῶν τούρκων εἰς τὸν Πατριάρχην. Πρβλ. *Τάκη Κανδηλώρου*, Ἱστορία τοῦ ἔθνομάρτυρος Γρηγορίου ε', Ἐν Ἀθήναις 1909, σ. 211.

2. *Ἀγγελοπούλου*, Α, 378. *Φιλήμονος*, Β, 306. Α, 106.

Πολυκάρπου καὶ 21 Μητροπολιτῶν ἔγγραφον ἀφοριστικὸν δι' οὗ ἀπεκηρύσσοντο ἡ Ἐπανάστασις καὶ οἱ ἀρχηγοὶ αὐτῆς, ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης καὶ Μιχαὴλ Σοῦτσος. Τὸ ἀφοριστικὸν ἔγγραφον ὑπεγράφη ἐπὶ τῆς Ἁγίας Τραπεζῆς ἐν τῷ Πατριαρχικῷ ναῷ, ἀφοῦ πρότερον ἐπεθεώρησαν τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ δύο τουρκοκρῆτες ἑλληνομαθεῖς. Τίνα δὲ σημασίαν ἀπέδιδεν ὁ Σουλτάνος εἰς αὐτὸ καταφαίνεται ἐξ ὧων μετὰ μικρὸν (Ἰούνιος 1821) ἀνεκοίνου ἡ Ὑ. Πύλη πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Ρωσσίας Στρογγαυφ, ὅτι «αὕτη εἶχε τὸ δικαίωμα καὶ τὴν δύναμιν νὰ ἐξολοθρεύσῃ πᾶν τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, ἀλλ' ἀντὶ τούτου μακροθύμως φερομένη διέταξε τὸν Πατριάρχην νὰ καταπνίξῃ τὴν ἐπανάστασιν διὰ τοῦ ἀφορισμοῦ»¹. Τὰ ἔγγραφα ὁμως ταῦτα ἐνιαχοῦ μόνον ἀνεγνώσθησαν, χωρὶς ν' ἀναστείλωσι τὴν πυρκαϊὰν τῆς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἐξεγέρσεως, διότι οὐδένα ἐλάνθανεν ὅτι ταῦτα ἐγράφοντο καὶ ὑπεγράφοντο ὑπὸ τὸ φάσγανον τοῦ τυράννου. Λέγεται δὲ ὅτι κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ἐξεδόθη ὁ ἀφορισμὸς ὁ Πατριάρχης ἐξέδωκε μυστικὸν ἔγγραφον συγχωρητικὸν ὑπὲρ τῶν ἐπαναστατῶν, ἐπικαλούμενος ἐπ' αὐτοὺς τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ. Κατ' ἄλλην πληροφορίαν τὴν νύκτα τῆς Μ. Παρασκευῆς, περὶ τὴν 3ην ὥραν μετὰ τὸ μεσονύκτιον, κατελθὼν ὁ Πατριάρχης εἰς τὸν ναὸν ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν μητροπολιτῶν Καισαρείας, Δέρκων, Ἐφέσου, Χαλκηδόνας, Νικομηδείας καὶ Νικαίας, μετὰ ἰδιαιτέραν εὐχὴν ἐπὶ τούτῳ συνταχθεῖσαν, ἔκανσε τὸ ἀφοριστικὸν ἔγγραφον². Ἡ ἐξακριβωσις τῶν εἰδήσεων τούτων δὲν εἶναι δυστυχῶς, δυνατὴ, πάντως δὲ αἱ εἰδήσεις αὗται ὀφείλονται μᾶλλον εἰς τὴν προσπάθειαν ἀθώωσης τοῦ Πατριάρχου. Ἄλλ' ἐν εἶναι βέβαιον καὶ ἀναμφισβήτητον ὅτι τὸ ἔγγραφον ἐκεῖνο ὑπῆρξεν ἔργον ἀναποδοράστου ἀνάγκης³. Ἐὰν ὁ Πατριάρχης ἤρνεϊτο τὴν ἔκδοσιν τῶν ἀνωτέρω ἐγγράφων δὲν θὰ παρουσίαζε μόνον ἑαυτὸν ἔνοχον ἀλλὰ καὶ τὸ Ἔθνος ὀλόκληρον, οὗτινος ὡς ἐθνάρχης προΐστατο καὶ οὗτινος ἔμελλε νὰ προκαλέσῃ τὴν γενικὴν παρὰ τῶν τούρκων σφαγὴν, πολλῷ μᾶλλον διότι ὁ Σουλτάνος ὑπόπτειεν ὅτι ἡ Ἐπανάστασις ἔμελλε νὰ ἐκραγῇ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ΚΠόλει. Ἄλλως τε ὁ Σουλτάνος καὶ ἄλλοτε κατ' ἄλλων ἀπήτησε παρὰ τοῦ Γρηγορίου, ὡς εἶδομεν, τοιαῦτα ἀφοριστικὰ ἔγγραφα, κατὰ κρατήσασαν πρὸ πολλοῦ τυραννικὴν συνήθειαν νὰ χρησιμοποιῶνται τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἐπιτίμια ὡς πολιτικὰ

1. Ἀγγελοπούλου, Α, 235—241. Φιλήμονος, Β, 319—320. Ν. Σπηλιάδου, Ἀκοιμημονεύματα, Α, 49—56. Στυριδανὸς Τρικαύπη, Ἱστορία τῆς ἑλλην. ἐπανάστασεως, Α, 321—334.

2. Αὐτόθι, Α, 249—253. Μ. Οἰκονόμου, Ἱστορικὰ τῆς ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας ἢ ὁ ἑλληνικὸς ἀγὼν, Ἐν Ἀθήναις 1873, σ. 106. Ἀρχιμ. Νικολάου, Ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων Γρηγορίου τοῦ ε' εἰς Ἀθήνας (ρωσιστί), Ἐν τῷ περιοδικῷ «Χριστιανικὸν ἀνάγνωσμα» 1871, Ι, σ. 919—922.

3. Α. Ρ. Γ. ρ. ο. β. ρ. α. γ. ε. σ. κ. υ., Γρηγόριος ε'. Πατριάρχης ΚΠ. Ἐπισκόπησις τῆς ζωῆς αὐτοῦ καὶ τῆς δράσεως (ρωσιστί) Ἐν Καζάν 1906, σ. 451 ἐξ.

μέσα. Οἱ Πατριάρχαι ὑπὸ τὴν τυραννικὴν βίαν ἐξέδιδον αὐτὰ πρὸς πρόληψιν μειζόνων κακῶν. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἔπαυσαν νὰ ἐμποιῶσιν ἐντύπωσιν εἶδομεν δ' ἐν τοῖς ἔμπροσθεν πῶς ὁ Ὑψηλάντης ἐχαρακτήρισε τοιαῦτα ἀφοριστικά ἔγγραφα, κατὰ διαταγὴν τοῦ Σουλτάνου ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου, ὅστις καὶ τὸν κατὰ τοῦ Ὑψηλάντου ἐξέδωκε ἀφορισμὸν ὅπως σώσῃ τὸ Ἔθνος καὶ οὐχὶ ἑαυτὸν, διότι, ὡς εἶδομεν, πρὸ πολλοῦ εἶχεν ἀποφασίσει νὰ θυσιασθῆ ὑπὲρ αὐτοῦ.

Ἄλλ' ὁ τύραννος Σουλτᾶνος χωρὶς κἂν ν' ἀναμείνῃ ἀποτελεσματικὸν τι ἐκ τῶν ἐκβιαστικῶν ἐκείνων ἐγγράφων τοῦ Πατριάρχου καὶ παρὰ τὴν ὑπόσχεσιν αὐτοῦ περὶ ἀμνηστίας, ἐστράφη ἀγρίως κατὰ τῶν κορυφῶν τοῦ Ἔθνους καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Ἀναρίθμητα δὲ ὑπῆρξαν τὰ θύματα τοῦ φανατισμοῦ τοῦ τουρκικοῦ ὄχλου ἐν ΚΠόλει. Ἡ σφαγὴ ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ ἐν τῷ ἄνω Βοσπόρῳ χωρίου Βαθυρρύακος ἐπεξετάθη καθ' ἅπασαν τὴν πόλιν. Τὸ αἷμα ποταμηδὸν ἔρρεεν ἐν ταῖς οἰκίαις καὶ ἐν τοῖς ὁδοῖς, πλείστοι δὲ ἀπηγχονίζοντο καθ' ἑκάστην, συλλαμβανόμενοι ὑπὸ τοῦ ὄχλου, ὅστις μαινόμενος διέτρεχε τὰς ὁδοὺς, εἰσῆρχετο εἰς τὰς οἰκίας, ἐβίαζε τὰς γυναῖκας καὶ τὰς παρθένους, ἤρπαζεν, ἐπυρπόλει. Ἐκ τῶν Ἐπαρχιῶν σωρηδὸν ἐπέμποντο εἰς ΚΠολιν οἱ δῆθεν ὑποπτοί, ὅπως δικασθῶσι καὶ θανατωθῶσιν, οἱ δὲ ἐν ΚΠόλει παρεπιδημοῦντες ἐκ τῶν Ἐπαρχιῶν χάριν ἐργασίας ἐπὶ μυρίας προφάσεων ἐφονεύοντο ἢ ἐξωρίζοντο. Πᾶσαι αἱ φυλακαὶ τῆς ΚΠόλεως εἶχον ὑπερπληρωθεῖ. Μεταξὺ δὲ τῶν φυλακισθέντων ἦσαν οἱ ἐξοχώτεροι τῶν Ἑλλήνων, ἕκ τε τοῦ Κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ, ὅσοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ δραπετεύσωσι. Μαθὼν ὁ Σουλτᾶνος ὅτι ὁ μητροπολίτης Μολδαβίας Βενιαμὶν περιέζωσε διὰ τοῦ ξίφους τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, ἐπευλογήσας τὴν ἔναρξιν τῆς Ἐπαναστάσεως, διέταξεν ἀμέσως νὰ φυλακισθῶσιν οἱ μητροπολίται Νικομηδείας Ἀθανάσιος καὶ Δέρκων Γρηγόριος, μέλη ὄντες τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, καὶ νὰ προσαχθῆ δέσμιος εἰς ΚΠολιν ὁ Ἀγγιάλου Εὐγένιος. Μετὰ τινὰς ἡμέρας ὁ Σουλτᾶνος ἀπήτησε παρὰ τοῦ Πατριάρχου νὰ ἐγγυηθῆ προσωπικῶς περὶ τῆς ἡσυχίας τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐξήτησεν ὡς ὁμήρους τρεῖς ἐπι Ἀρχιερεῖς, τὸν Ἰωσήφ Θεσσαλονίκης, τὸν Δωρόθεον Ἀδριανουπόλεως καὶ τὸν Ἰωαννῆλον Τυρνόβου, οὓς μετὰ δακρύων προσέτρεψεν ὁ Πατριάρχης. Ἐκ τῶν ἐξεχόντων Φαναριωτῶν εἶχον ἤδη φονευθεῖ, κατὰ διαταγὴν τοῦ Σουλτάνου ἐκτὸς ἄλλων, ὁ Μιχαὴλ Χαντζερῆς, ὁ Ἀλέξανδρος Ράλλης καὶ ὁ Γεώργιος Μαυροκορδάτος, μετεβλήθη δὲ τὸ Φανάριον εἰς σφαγεῖον καὶ τόπον ἀπαγχονίσεων¹.

Ὁ Πατριάρχης ἔβλεπεν ὅτι προσήγγεζεν ἡ ἡμέρα τῆς θανατώσεως αὐτοῦ ἰδίως ἀπὸ τῆς 3 Ἀπριλίου ὅτ' ἐγνωσθῆ ἐν ΚΠόλει ἡ ἔναρξις τῆς Ἐπαναστάσεως ἐν Πελοποννήσῳ. Κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, Κυριακὴν τῶν Βαΐων,

1. Σπηλιδάου, Ἀπομνημονεύματα Α, 97—99.

καθ' ἣν στιγμὴν διένειμε τὰ βαῖα ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἐν τῷ Πατριαρχικῷ ναῷ ἀνηγγέλθη αὐτῷ ὅτι ὄμιλοι τούρκων σοφτᾶδων (Ἱεροσολυδαστῶν) ἔκαυσαν τὸν ναὸν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Μετὰ τὸ πέρας τῆς θείας λειτουργίας, ὅτε ἀνῆλθεν ὁ Πατριάρχης εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Πατριαρχείου μετὰ τῶν Ἀρχιερέων καὶ ἄλλων ἐκκλησιασθέντων καὶ ἠρωτήθη τί σημαίνει τὸ κίνημα τῶν σοφτᾶδων, εἶπεν «ἀρχαὶ ὠδίνων καὶ ἴσως ἐγγίξει τὸ τέλος.» Μετ' ὀλίγον ἔφθασε πρὸς αὐτὸν διαταγὴ ν' ἀποστείλῃ εἰς τὴν Υ. Πύλῃν κατάλογον τῶν ἐν Φαναριῷ ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, διαλαμβάνοντα κατ' ὄνομα πάντα τὰ πρόσωπα αὐτῶν, τὴν πατρίδα καὶ τὸ ἐπάγγελμα, προσέτι δὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐπισήμων Φαναριωτῶν, τῶν ἐμπόρων, μετὰ σημειώσεως τίνες αὐτῶν μετέβησαν εἰς Εὐρώπην καὶ εἰς τίνας διατέλουν πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους σχέσεις, τῶν Ἀρχιερέων καὶ ἄλλων. Ὁ Πατριάρχης ἀπήντησεν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐν τοῖς Πατριαρχείοις τοιαύτη ἀπογραφή, ἀλλ' ἐκ τῆς Πύλης ἐστάλησαν ἀμέσως τρεῖς γενίτσαροι ὧν δύο τουρκοκορῆτες, γνωρίζοντες τὴν ἑλληνικὴν, μετὰ διαταγῆς πρὸς τὸν Πατριάρχην ὅπως δύο ἱερεῖς βοηθήσωσιν αὐτοὺς εἰς τὴν καταγραφὴν τῶν οἰκογενειῶν. Ταῦτα πάντα προεμήνυον ὅτι ἐπέκειτο ἡ καταστροφὴ, πλεῖστοι δὲ προέτιρεπον τὸν Πατριάρχην νὰ φύγῃ. Ἄλλ' ἐκεῖνος εἰς τὰς νέας ταύτας προτροπὰς ἀπήντησε, «Μὲ προτρέπετε εἰς φυγὴν· μάχαιρα θὰ διέλθῃ τὰς ὀφθαλμοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ λοιπῶν πόλεων τῶν Χριστιανικῶν ἐπαρχιῶν. Ὑμεῖς ἐπιθυμεῖτε ὅπως ἐγὼ μετῃμερισμένος καταφύγω εἰς πλοῖον ἢ κλεισθῶ ἐν οἰκίᾳ οἰουδήποτε εὐεργετικοῦ ἡμῶν πρεσβευτοῦ, ν' ἀκούω δι' ἐκεῖθεν πῶς οἱ δήμιοι κατακρουροῦσι τὸν χρεῦσαντα λαόν. Οὐχί! Ἐγὼ διὰ τοῦτο εἶμαι Πατριάρχης, ὅπως σώσω τὸ ἔθνος μου, οὐχὶ δὲ ὅπως ἀπαλεσθῆ τοῦτο διὰ τῆς χειρὸς τῶν Γιαντιστῶρων, ὁ θάνατός μου ἴσως ἐπιφέρει *μεγαλειτέραν ὠφέλειαν* παρὰ τὴν ζωὴν μου. Οἱ ξένοι Χριστιανοὶ ἡγεμόνες ἐκπλαγέντες ἐκ τῆς ἀδικίας τοῦ θανάτου μου, δὲν θὰ θεωρήσωσιν ἀδιαφόρως πῶς ἡ πίστις αὐτῶν ἐξυβρίσθῃ ἐν τῷ προσώπῳ μου. Οἱ Ἕλληνες, οἱ ἄνδρες τῆς μάχης θὰ μάχωνται μετὰ *μεγαλειτέρας* μανίας, ὅπερ συχνάκις δωρεῖται τὴν νίκην· εἰς τοῦτο εἶμαι πεπεισμένος. Βλέπετε μεθ' ὑπομονῆς εἰς ὅ,τι καὶ ἂν μου συμβῆ. Σήμερον (κατὰ τὴν Κυριακὴν τῶν Βαίων) θὰ φάγωμεν ἰχθῦς, ἀλλὰ μετὰ τινὰς ἡμέρας, καὶ ἴσως κατὰ ταύτην τὴν ἑβδομάδα, ἰχθῦς θὰ μᾶς φάγωσι. . . . Ναι ἄς μὴ γείνω χλεύασμα τῶν ζώντων· δὲν θὰ ἀνεχθῶ ὥστε εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Ὁδησοῦ, τῆς Κερκύρας καὶ τῆς Ἀγκῶνος, διερχόμενον ἐν μέσῳ τῶν ἀγίων νὰ μὲ δακτυλοδεικτώσι λέγοντες : «Ἰδοὺ ἔρχεται ὁ φονεὺς Πατριάρχης». Ἄν τὸ ἔθνος μου σωθῆ καὶ θριαμβεύσῃ, τότε πέπειθα θὰ μοῦ ἀποδώσῃ θυμίαμα ἐπαίνου καὶ τιμῶν, διότι ἐξεπλήρωσα τὸ χρέος μου. . . Ὑπάγω ὅπου μὲ καλεῖ ὁ νοῦς μου ὁ μέγας κληρὸς τοῦ ἔθνους, καὶ ὁ πατὴρ ὁ οὐράνιος ὁ μάρτυς τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων»¹.

1. Ἀγγελολοῦλου, Β, 271. Κόμμα, ΙΒ, 515.

Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ μεγαλόφρονος Ἐθνάργου διαδηλοῦσι τὰς σκέψεις αὐτοῦ καὶ τὰ φρονήματα καὶ τὴν ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ λαοῦ αὐταπάρνησιν. Ἐν μέσῳ τοῦ ἀνεπισχήτου καὶ καταστρεπτικωτάτου φανατισμοῦ τῶν τούρκων, τὰ πάντα παρασύροντος εἰς καταστροφὴν, ἔμμενεν ὁ Γρηγόριος ἐν τῇ θέσει αὐτοῦ μετὰ τῆς καρτερίας μάρτυρας, ἐν πλήρει συναισθήσει ὅτι ὄφειλε νὰ θυσιασθῇ ὅπως μὴ ἐπαυξήσῃ τὴν μανίαν τῶν τούρκων ἀλλ' εἰ δυνατόν ἀναστείλῃ αὐτήν. Οἱ Γενίτσαροι μετὰ τοῦ τουρκικοῦ ὄχλου ἐξηκολούθουν φονεύοντες καὶ διαρπάζοντες. Ὁλόκληρον ἑλληνικὸν χωρίον τοῦ Βοσπόρου κατεστράφη ὑπ' αὐτῶν. Οἱ ἀξιωματικοὶ ἐδήλουν ὅτι δὲν δύνανται νὰ συγκρατήσωσι τὸν στρατὸν καὶ τὸν ὄχλον. Μαθὼν δὲ ὁ Γρηγόριος ὅτι εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Μουρούζην πρὸς ἐνοχοποίησιν αὐτοῦ, καθ' ἣν στιγμήν εἰσῆρχετο εἰς τὴν Υ. Πύλιν ἐδόθη ἐπιστολή, δῆθεν παρὰ τοῦ Ὑψηλάντιου προερχομένη, ἣν ὁ Μουρούζης ἐπέδωκεν εἰς τὸν ὑπουργὸν τῶν ἔξωτερικῶν, δηλώσας ὅτι οὐδεμίαν ἔχει πρὸς τὰ ἐν αὐτῇ γραφόμενα σχέσιν καὶ μετοχὴν, ἔσπευσεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐπάνοδον καὶ προέτρεψεν αὐτὸν νὰ φύγῃ, ἀλλ' ἀντιθέτως ὁ Μουρούζης προέτρεψε τὸν γέροντα Πατριάρχην νὰ φύγῃ, εἰπὼν «γνωρίζω τὴν τύχην, ἣτις μὲ ἀναμένει, ἀλλ' ἂν φύγω σώζω μὲν ἐγὼ τὴν ζωὴν μου, θὰ ἴδω ὅμως νὰ ἐξαγορασθῇ αὕτη διὰ τοῦ αἵματος ἀπειρῶν ἀθῶων· ἡ φυγὴ μου θὰ βεβαιώσῃ ἔτι μᾶλλον τὰς περὶ ἐνοχῆς τοῦ Γένους ὑποψίας τοῦ Σουλτάνου καὶ ἡ γενικὴ σφαγὴ θὰ παρακολουθήσῃ αὐτήν». Τ' αὐτὰ εἶπε καὶ ὁ Πατριάρχης καὶ ἐνηγκαλίσθησαν ἀλλήλους ἄφωνοι οἱ δύο ἐκείνοι ἀντιπρόσωποι τοῦ Γένους καὶ τῆς Ἐκκλησίας, μετὰ λυγμῶν ἀσπασθέντες τὸ ὕστατον ἀλλήλους¹.

Τὴν πρωΐαν τῆς Μ. Δευτέρας, 4 Ἀπριλίου, ἐκλήθη εἰς τὰ Ἀνάκτορα ὁ Μουρούζης, ἀλλὰ συλληφθεὶς ἀπεκεφαλίσθη πρὸ τῶν Ἀνακτόρων ἐν τῇ ἐπισήμῳ αὐτοῦ περιβολῇ ὡς ἤτο. Λέγεται ὅτι ὁ Μουρούζης κατὰ τὰς τελευταίας αὐτοῦ στιγμὰς πρὸς τὸν Σουλτάνον ἀποστραφόμενος ἐκραύγασε «Σουλτάνε αἰμοβόρε, Σουλτάνε ἄδικε, Σουλτάνε ἄθλιε, ἡ τελευταία ὥρα τῆς βασιλείας σου ἤγγικεν, αἱ ὁμότητές σου τιμωρηθήσονται, ὁ δὲ Θεὸς ἐκδικήσῃ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος»². Αὐθημερὸν ἀπεκεφαλίσθη πρὸ τῆς οἰκίας αὐτοῦ ὁ Ἀντωνάκης Γσιράς, ἕτεροι δὲ οἰκτῶ ἀπηγγονίσθησαν, ἐξ ὧν ὁ Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος ἐκρεμάσθη ἐκ τοῦ παραθύρου τῆς οἰκίας αὐτοῦ. Τῇ 5 Ἀπριλίου κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκρεμάσθη ὁ Γεώργιος Μαυροκορδάτος. Τοῦτο δ' ἐπανελαμβάνετο καθ' ἀπάσας τὰς ἡμέρας τῆς ἀρξαμένης Μ. Ἐβδομάδος. Τὴν πρωΐαν τῆς Μ. Τετάρτης διετάχθη ὁ Πατριάρχης νὰ φρουρήσῃ τὴν ἐν Φαναρίῳ διαμένουσαν οἰκογένειαν τοῦ Δ. Μουρούζη διὰ δύο ἐφημερευόντων, ἀλλ' αὕτη κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ, ὡς καὶ ἡ οἰκογένεια Κ. Μου

1. *Φιλήμονος*, ἐνθ. ἄν. Β, 209 210. *Τρικοπέη*, ἐνθ. ἄν. Α, 64.

2. *Neroulos*, ἐνθ' ἄν. σ. 301. *Ε. Σταματιάδου*, ἐνθ' ἄν. σ. 181. *Ν. Σπηλιάδου*, ἐνθ' ἄν. Α, 99. *Φιλήμονος*, ἐνθ' ἄν. Β, 211.

ρούζη. Οἱ δύο ἐφήμεροι ἐσφάγησαν τὸ Μ. Σάββατον ὑπὸ τῶν Γενιτσάρων, τῶν μεταβάντων ν° ἀπαγάγωσι τὴν χίραν καὶ τὰ τέκνα τοῦ Δ. Μουρούζη. Τὴν δὲ ἐσπέραν τῆς ἡμέρας ἐκείνης κατέκλυσαν τὴν συνοικίαν τοῦ Φαναρίου πεντακισχίλιοι ὀπλισμένοι Γενίτσαροι. Διεδίδετο ὅτι θὰ ἐγίνετο γενικὴ σφαγὴ.

Τὸ μαρτύριον τοῦ Πατριάρχου.

Ἦτο προόδηλον ὅτι οἱ τοῦρκοι εἶχον ἀποφασίσει τὸν φόνον τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου, ἀλλ' οὗτος ἀνέμενεν ἠσύχως τὸ τέλος αὐτοῦ. Περὶ τὸ μεσονύκτιον ἀντήχησαν τὰ σήμαντρα τῶν ναῶν διὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα. Ὁ Πατριάρχης κατήλθεν εἰς τὸν ναὸν καὶ ἐτέλεσε μετὰ 8 Ἀρχιερέων τὴν ἱερὰν ἀκολουθίαν τῆς Ἀναστάσεως καὶ τὴν θεῖαν λειτουργίαν. Ὅλιγοι τῶν χριστιανῶν ἐτόλμησαν νὰ ἐξέλθωσι τῶν οἰκιῶν καὶ νὰ μεταβῶσιν εἰς τοὺς ναοὺς, οἱ λοιποὶ ἀπὸ τῶν οἰκιῶν αὐτῶν μετὰ δακρύων παρηκολούθουν τὰ ἐν αὐτοῖς τελούμενα καὶ ψάλλοντες χαμηλοφώνως «Χριστὸς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν...» Ὁ Πατριάρχης μετ' ἰδιαζούσης κατανύξεως ἐτέλεσε τὴν θεῖαν λειτουργίαν λήξασαν περὶ τὰς ὀρθρινὰς ὥρας. Ἀναβὰς δὲ εἰς τὴν Πατριαρχικὴν αἴθουσαν μετὰ τῶν Ἀρχιερέων ἀπεσύρθη μετ' ὀλίγον εἰς τὸν κοιτῶνα αὐτοῦ ὅπως ἀναπαυθῆ. Ἐκεῖ προσελθὼν τις τῶν οικείων εἶπεν εἰς αὐτὸν ὅτι Ἐπτανησιακὸν πλοῖον ἀφικόμενον ἐκ Πελοποννήσου ἐπεβεβαίωσε τὴν γενικὴν ἐξέγερσιν τῶν ἐλλήνων «καὶ τώρα τί ἔχει νὰ γείνη»; ἠρώτησεν. Ὁ Πατριάρχης ἀταράχως ἀπήντησε «καὶ τώρα καὶ πάντοτε γενέσθω τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου!» Ἐκοιμήθη δὲ ἠσύχως ὁ γέρον Πατριάρχης ἐπὶ τινὰς ὥρας. Ἐπομένως δὲν εἶναι ἀκριβὲς τὸ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου λεγόμενον ὅτι ἀμέσως μετὰ τὴν λήξιν τῆς λειτουργίας ἀπήχθη ὁ Πατριάρχης καὶ ἔτι ἀνακριβέστερον τὸ παρ' ἄλλων λεχθὲν ὅτι ἐξ αὐτοῦ τοῦ ναοῦ φέρον τὰ ἱερὰ ἄμφια ἀπήχθη.

Περὶ τὴν 10ην ὥραν τῆς πρωΐας τῆς Κυριακῆς μετέβη εἰς τὸ Πατριαρχεῖον ὁ νέος Μ. Διερμηνεὺς Υ. Πύλης Σταυράκης Ἀριστάρχης μετὰ τοῦ τοῦρκου γενικοῦ γραμματέως τοῦ Ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν, καθ' ἃς στιγμὰς ὁ Πατριάρχης ἐξεγερθεὶς ἐζήτησεν ὀλίγον νὰ φάγη. Εἰδοποιηθεὶς περὶ τῆς ἀφίξεως τοῦ Μ. Διερμηνεὺς καὶ ὑπολαβὼν ὅτι προὔκειτο περὶ συνήθους ἐπισκέψεως, ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τοῦ Πάσχα, προσεκάλεσεν αὐτὸν εἰς τὸν κοιτῶνα, ἀλλ' ἐκεῖνος μετέβη εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν συνεδριῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ὅπου συγκαλέσας, ἐν τάχει τοὺς Ἀρχιερεῖς, ἀνέγνω ὅταν προσῆλθε καὶ ὁ Πατριάρχης σουλτανικὸν φερμάνιον, δι' οὗ οὗτος ἐπαύετο τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ «ὡς ἀνάξιος τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου, ἀγνώμων πρὸς τὴν Υ. Πύλῃν καὶ ἄπιστος», διετάσσετο δὲ ὅπως ἀπέλθῃ εἰς ἑξορίαν. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ φερμανίου ὁ Πατριάρχης ἀπήχθη ὑπὸ τῶν παρισταμένων

τούρκων, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ ἀρχidiaκόνου Νικηφόρου, τοῦ διακόνου Ἁγαπίου καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ Δημητρίου. Καίτοι δὲ τὸ φερμάνιον ὥριζε τόπον ἔξορίας τοῦ παυθέντος Πατριάρχου Γρηγορίου τὴν Χαλκηδόνα, ἐν τούτοις, κατὰ μυστικὰς πάντως διαταγὰς, οἱ ἀπαγαγόντες αὐτὸν ἐνέκλεισαν εἰς τὰς φυλακὰς Μποσταντζήπαση. Τί ἐγένετο ἐν τῇ φυλακῇ δὲν γνωρίζομεν, δυστυχῶς, ἐπακριβῶς, διότι αἱ σχετικαὶ εἰδήσεις δὲν προέρχονται παρ' αὐτοπτῶν. Κατὰ τὰς εἰδήσεις ταύτας ἐκεῖ τινες τῶν τούρκων προέβαλον εἰς αὐτὸν διαφοροὺς ἐρωτήσεις περὶ τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἐπαναστάσεως, χωρὶς νὰ λάβωσιν ἀπάντησιν, ἕτεροι ἔδιδον εἰς αὐτὸν νὰ φάγη, φοβούμενοι μήπως ὁ ἐκ τῆς νηστείας ἐξηντλημένος ὄργανισμὸς αὐτοῦ δὲν ἀνθέξη μέχρι τῆς ἐκτελέσεως τῆς θανατικῆς ποινῆς, καὶ ἕτεροι προέτειναν εἰς αὐτὸν νὰ δεχθῇ τὸν Ἰσλαμισμὸν ὅπως ἀπαλλαγῇ τῶν βασάνων καὶ τῆς θανατικῆς ποινῆς. Ἡ τελευταία πρότασις ἠρέθισε τὸν Πατριάρχην, ὅστις ἐντόνως παρεκάλεσεν αὐτοὺς νὰ παύσωσι λέγοντες τοιοῦτους λόγους προσβλητικoὺς διὰ τὸν Πατριάρχην τῶν Χριστιανῶν, ὅστις θ' ἀποθάνῃ, ὡς ἔζησε, χωρὶς νὰ προδώσῃ τὸν σταυρωθέντα Κύριον αὐτοῦ. Κατέληξε δὲ εἰπὼν πρὸς τοὺς δεικνύοντας εἰς αὐτὸν ἔτοιμα καὶ πρόχειρα ποικίλα βασανιστήρια «Κάμετε τὸ ἔργον σας ὁ Πατριάρχης τῶν Χριστιανῶν ἀποθνήσκει χριστιανός». Ἐξαγριωθέντες ἐκ τῶν λόγων τούτων οἱ τούρκοι ἐμαστίγωσαν αὐτὸν καὶ κατακλίναντες ἐπέθηκαν εἰς τὰ νῶτά του πλάκα βαρεῖαν, τῆς ὁποίας, ὡς λέγει ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, εἶδον ὕστερον τὰ σημεῖα πολλοὶ τῶν χριστιανῶν, ὅτε γυμνωθεὶς ἐσύρετο νεκρὸς εἰς τὰς ὁδοὺς ὑπὸ τῶν Ἑβραίων¹. Μετὰ ταῦτα προσήγαγον αὐτὸν ἐνώπιον τοῦ Ἀρχισατραπέου, ἦτοι, πιθανῶς, τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς σουλτανικῆς φρουρᾶς, ὅστις ὑπέβαλεν εἰς αὐτὸν πολλὰς περὶ τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων ἐρωτήσεις, ὁ δὲ Πατριάρχης οὐδὲν ἀπεκρίθη. Ὁθεν διατάχθη ἄμεσως ν' ἀπαχθῇ εἰς τὸν τόπον τῆς καταδίκης.

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ἅμα τῇ ἀπομακρύνσει τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ἐκ τοῦ Πατριαρχείου, διὰ δευτέρου φερμανίου τοῦ Σουλτάνου, ἀναγνωσθέντος πρὸ τῶν συνηθροισμένων Ἀρχιερέων διατάσseto ἡ ἄμεσος νέου Πατριάρχου ἐκλογή. Οἱ Ἀρχιερεῖς προέβησαν εἰς ὑπόδειξιν τοῦ πρώην Πατριάρχου Κυρίλλου στ' ἄλλ' ἐπειδὴ οὗτος διέτριβεν ἐν Ἀνδριανουπόλει, ὁ τούρκος γραμματεὺς ἀπήτησε νὰ ἐκλεγῇ τις τῶν παρόντων. Ὁ κλῆρος ἐπεσεν ἐπὶ τὸν Πισιδεῖας Εὐγένιον, ὅστις συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Μ. Διερχηνέως καὶ τοῦ τούρκου γραμματέως μετέβη εἰς τὴν Ὑ. Πύλιν πρὸς τέλει τῶν νενομισμένων καὶ τὴν ἀναγνώρισιν αὐτοῦ παρὰ τοῦ Σουλτάνου. Ἄλλ' ὅτε ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον εὐρέθη κατάπληκτος πρὸ τῶν παρασκευῶν τοῦ ἀπαγχονισμοῦ τοῦ Γρηγορίου ἐνῶ καὶ ὁ νέος Πατριάρχης καὶ οἱ λοιποὶ Ἀρχιερεῖς ἐνόμιζον, ὅτι συμφώνως πρὸς τὸ σουλτανικὸν φερμάνιον,

1. Κ. Οἰκονόμου, Λόγοι, σ. 54.

ὁ Γρηγόριος εἶχεν ἐξορισθεῖ εἰς Χαλκηδὸνα. Ὅθεν συνέπεσε, καθ' ὡς σχεδὸν στιγμᾶς, ἔξεπνεεν ἐπὶ τῆς ἀγκῶνης ὁ μέγας Πατριάρχης Γρηγόριος, νὰ ἐπευφημῆται ἐν τῷ ναῷ, διὰ τῆς νενομισμένης ἐπὶ ἀναρρήσει Πατριάρχου τελετῆς ὁ διάδοχος αὐτοῦ! Φαίνεται δὲ ὅτι οἱ δῆμιοι εἶχον ἐντολὴν νὰ μὴ θανατώσωσι τὸν Γρηγόριον πρὸ τῆς ἐγκαθιδρύσεως τοῦ διαδόχου αὐτοῦ ἐν τῷ Πατριαρχικῷ θρόνῳ.

Ἐξαχθεὶς ἐκ τῆς φυλακῆς ὁ Γρηγόριος, δεδεμένος ἔχων ὄπισθεν τὰς χεῖρας καὶ ἀποχαιρετίσας τοὺς οἰκίους αὐτοῦ ἐπεβίβασθη ἐπὶ ἀκατίου μετὰ συνοδείας τοῦ στρεβλωτάρχου (Κατοίμπαση) καὶ ἐνὸς αἰθίοπος δημίου. Πλείστα δὲ ἀκάτια πλήρη στρατιωτῶν καὶ ἐνόπλων τούρκων, περιεκύκλωσαν τὸ φέρον τὸν Πατριάρχην ἀκάτιον, «βοῆ παμμυγῆς ἀνέβαινε, κυμαίνουσα τὸν ἀέρα· ἐγέμισεν ὁ Κεράτιος κόλπος πλοῖα καὶ τιάρας· ἔβραζε τρομερὰ τῆς καπηλασίας ὁ ρόχθος· ἔστενοχωροῦντο τὰ παραλία ὑπὸ πλήθους θεωρῶν, κατὰ τὴν ζωηρὰν περιγραφὴν τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου¹. Περὶ ὥραν 2 μ. μ. προσήγγισε τὸ ἀκάτιον εἰς τὴν ἀποβάθραν τοῦ Φαναρίου. Ἄμα ἀποβάς ὁ Πατριάρχης καὶ πατήσας εἰς τὴν αἱματοφυρτον ἐκείνην γῆν ἐγονυπέτησεν, ἀτεινίσας δὲ εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ νοερώς προσευχθεὶς ἔτεινε τὸν τράχηλον πρὸς τὸν δῆμιον, διότι ἐνόμιζεν ὅτι ἐκεῖ θ' ἀπεκεφαλίζετο. Ἀλλὰ διὰ λακτισμάτων καὶ ὕβρεων ὁ στρεβλωτάρχης ἤγειρεν αὐτόν, εἰπὼν ὅτι δὲν ἦτο ἐκεῖ ὁ τόπος τῆς καταδίκης αὐτοῦ, ὀδηγήσας δὲ αὐτόν εἰς τι παρακείμενον καφενεῖον, ἔτρεξεν εἰς ἀναζήτησιν σχοινίου. Ἐπανελθὼν μετὰ ἡμίσειαν ὥραν, ἐπίτηδες βραδύνας, ἐπειδὴ δὲν εἶχεν εἰσέτι τελεσθεῖ ἡ ἐγκαθίδρυσις τοῦ νέου Πατριάρχου, ὠδήγησε τὸ θῦμα αὐτοῦ πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον. Ἐπειδὴ ἡ ὁδὸς ἦτο ἀνωφερῆς καὶ ὁ γέρον Πατριάρχης συντετριμμένος ὢν ἐκ τῶν ταλαιπωριῶν, δὲν ἠδύνατο νὰ βαδίσῃ, ὑπεβαστάχθη ὑπὸ δύο τούρκων στρατιωτῶν καὶ οὕτω διήλθε διὰ μέσου τοῦ κατακλύσαντος τὸν περὶ τὸ Πατριαρχεῖον χῶρον καὶ τὴν αὐλὴν αὐτοῦ τουρκικοῦ καὶ Ἰουδαϊκοῦ ὄχλου μέχρι τῆς πύλης τοῦ Πατριαρχείου. Ἄνὰ τὰς πέριξ ἑλληνικὰς οἰκίας καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Πατριαρχεῖῳ ἠκούσθησαν γοεραὶ φωναὶ «ἔφερον νὰ σκοτώσουν τὸν Πατριάρχην!» φρικὴ δὲ κατέλαβε πάντας καὶ δὴ τὸν νέον Πατριάρχην, νομίζοντας, ὡς εἴπομεν, ὅτι ὁ Γρηγόριος εἶχε καταδικασθεῖ εἰς ἐξορίαν καὶ οὐχὶ εἰς θάνατον. Τὸ Πατριαρχεῖον ἔχει τρεῖς θύρας ἐξωτερικὰς, ὧν ἡ μὲν ἀριστερὰ πρὸς ἀνατολὰς φέρει εἰς τὸ προαύλιον τοῦ ναοῦ, ἡ δεξιὰ πρὸς δυσμὰς εἰς τὴν αὐλὴν τῶν πατριαρχικῶν δωμάτων, ἡ δὲ τρίτη, ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν πρὸς μεσημβρίαν καὶ κατὰ μέτωπον τῆς ὁδοῦ ἄγουσα εἰς τὰ οἰκήματα τῶν ὑπαλλήλων κληρικῶν, ὠρίσθη ὡς τόπος τοῦ ἀπαγχονισμοῦ τοῦ Πατριάρχου. Ὁ δῆμιος προσεπάθησε νὰ ἐξαρτήσῃ τὸ σχοινίον ἐκ τοῦ ἄνω

1. Αὐτόθι, σ. 54.

ξύλου τῆς πύλης ταύτης, ἀλλ' ἐπειδὴ εὗρεν αὐτὴν χαμηλὴν, ἐζήτησε δοκόν, τὴν ὁποίαν προσκομισθεῖσαν ταχέως, ἐνέπηξεν εἰς τὸν θριγκὸν τοῦ ὑπεράνω τῆς πύλης τοίχου, βοηθούμενος ὑπὸ τινος ἀρνησιθρήσκου χριστιανοῦ Ἀχμέτ καλουμένου καὶ ὑπὸ πολυαριθμῶν Ἰουδαίων. Ὁ Πατριάρχης ἴστατο κατὰ τὴν τραγικὴν ἐκείνην σκηνήν, σιωπηλῶς προσευχόμενος καὶ ἔχων κεκλιμένην τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου. Ἀτάραχος καὶ μετὰ χριστιανικῆς γαλήνης ὑφίστατο τὸ ἡθικὸν ἐκεῖνο μαρτύριον. Μίαν καὶ πλέον ὥραν κατηνάλωσεν ὁ δῆμιος πρὸς παρασκευὴν τῆς ἀγχόνης, σύρας δὲ πρὸς αὐτὴν τὸν μάρτυρα ἀφῆρεσε παρ' αὐτοῦ τὸ ἐγκόλπιον, τὸ ἐξωτερικὸν ῥάσον, τὸ κοιμβολόγιον καὶ ὅ,τι εὗρεν ἐπ' αὐτοῦ. Μετὰ τινος δὲ λόγους καὶ ὕβρεις τούρκου ἀξιωματικοῦ πρὸς τὸν Πατριάρχην, ὡς ἐπαναστάτην, ρωμαλέος ἀχθοφόρος ὕψωσεν αὐτὸν ἐπὶ τῶν ὤμων πρὸς τὸν ἐπὶ τῆς κλίμακος ἰστάμενον δῆμιον· ὅστις περιβαλὼν τὸν τράχηλον αὐτοῦ διὰ τοῦ βρόχου, ἀφῆκεν αὐτὸν μετέωρον, ἐν μέσῳ τῶν ἀλλαλαγμῶν μὲν τῶν τούρκων καὶ Ἰουδαίων, τῶν ἀλαλήτων δὲ στεναγμῶν καὶ δακρύων τῶν ἀφανῶν χριστιανῶν θεατῶν, τῶν ἀπὸ τῶν παρόδων ἢ τῶν παραθύρων παρακολουθούτων τὸ σπαραξικάρδιον ἐκεῖνο δράμα. Τὸ καμηλαῦκιον τοῦ Πατριάρχου κατὰ τὸν σπαραγμὸν τοῦ μετεώρου σώματος αὐτοῦ ἀνετινάχθη, ἀλλ' ἐπετέθη πάλιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ὑπὸ τοῦ δημίμου, καθ' ἧς ἦδη στιγμᾶς ὁ ἱερομάρτυς ἀπεπνίγετο ὑπὸ τοῦ βρόχου. Ἐξέπνευσε δὲ περὶ ὥραν θῆν μετὰ μεσημβρίαν τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα, ἄγων τὸ 70ον ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ. Οἱ τούρκοι καὶ Ἰουδαῖοι ἐρριπτον λίθους ἐπὶ τὸ αἰωρούμενον ἐκ τῆς ἀγχόνης λείψανον αὐτοῦ, βλασφημοῦντες καὶ λοιδοροῦντες. Μετὰ μικρὸν δ' ἔσπευσεν ὁ Μ. Βεζύρης Ἀλῆ Βενδερλῆς πασᾶς καὶ ἴδη ἐκτελεσθεῖσαν τὴν διαταγὴν τοῦ Σουλτάνου περὶ τοῦ Πατριάρχου, κρεμαμένου πρὸ τῆς πύλης τοῦ Πατριαρχείου τὸν Πατριάρχην. Ἐζήτησε δὲ κἀδισμα καὶ ἐκάθησεν ἀπέναντι αὐτοῦ ἐπὶ τινος στιγμᾶς καπνίζων εὐχαριστημένος ἐκ τοῦ θεάματος. Πρὸς τὸ ἔσπερας καὶ αὐτὸς ὁ αἰμοβόρος Σουλτᾶνος Μαχμούτ β' διῆλθε πρὸ τῆς πύλης τοῦ Πατριαρχείου καὶ εἶδεν αἰωρούμενον, λιθοβολούμενον καὶ ὕβριζόμενον ὑπὸ τοῦ ὄχλου τὸ λείψανον τοῦ Πατριάρχου. Ἀπὸ τῆς ἀγχόνης ἔρριψε τοῦτο κρεμαμένον κατὰ διαταγὴν τοῦ Σουλτάνου, ἐπὶ τρεῖς ὀλοκλήρους ἡμέρας, φέρον ἐπὶ τοῦ στήθους προσηρτημένον τὸ διάταγμα τῆς εἰς θάνατον καταδίκης τοῦ Πατριάρχου.

Τὸ διάταγμα ἐκεῖνο οὐδεμίαν βᾶσιμον κατηγορίαν ἀνέγραψε πρὸς δικαιολογίαν τοῦ διαπραχθέντος καιουργήματος. Κατ' αὐτὸ ὁ Πατριάρχης ἐθεωρήθη «καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα» συμμέτοχος τῆς ἐξεγέρσεως τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας καὶ ἐξουσίας, διότι ἦτο Πελοποννήσιος, ἐν Πελοποννήσῳ δ' ἐξεργάγη ἐπανάστασις. Ἐλέγετο ἐν τῷ διατάγματι, ὅτι πανταχόθεν ἡ Υ. Πύλη ἔλαβεν ἐνδείξεις περὶ τῆς προδοσίας τοῦ Πατριάρχου, ἀλλὰ τοῦτο ἦτο φράσις κενή, πρὸς δικαιολογίαν τῆς θανάτωσεως αὐτοῦ. Ὁ Πατριάρχης, ὡς εἶδομεν, δὲν ἦτο μέλος τῆς Φιλικῆς

Ἐταιρείας, οὐδ' ὑπεκίνησε τὴν Ἐπανάστασιν, ἐπομένως ἦτο ὅλως ἀθῶος τῆς ἀποδοθείσης αὐτῷ κατηγορίας καὶ ἄδικον ὑπέστη θάνατον. Εἶναι δὲ προφανέστατον ὅτι ὁ Σουλτᾶνος ἐξέλεξε τὸν Πατριάρχην ὡς θῦμα τοῦ καταχθονίου αὐτοῦ σχεδίου πρὸς ἐκφοβισμόν τῶν Ἑλλήνων καὶ κατάπνιξιν τῆς Ἐπαναστάσεως, χωρὶς νὰ ἔχη οὐδεμίαν ἀπόδειξιν ἐνοχῆς αὐτοῦ, ὡς δὲν εἶχεν ἀποδείξεις ἐνοχῆς καὶ τῶν Ἀρχιερέων τῶν κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ θανατωθέντων. Ἄλλ' ὡς ἔλεγεν ὁ Οἰκονόμος, ὁ αἰμοβόρος Σουλτᾶνος ἐγίνωσκεν ὅτι ὁ Πατριάρχης καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ προύχοντες τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους δὲν ἦσαν δούλοι τῶν τυραννικῶν θελημάτων αὐτοῦ οὐδὲ συμπράκτορες καὶ συνεργοὶ τῆς δουλείας τῶν ὁμοπίστων αὐτῶν. Ἐξ ἐναντίας ἐφαίνοντο σύμφωνοι καὶ ζηλωταὶ τῆς ἐκείνων ἐλευθερίας. Ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ ἐκδώσωσι κατάρας κατὰ τῶν ἀποστατῶν, ἀπειλήσας ὅτι ἂν δὲν ὑπακούσωσι θὰ κατασφάξῃ πάντας τοὺς Ἕλληνας. Ἄλλ' ὁ Πατριάρχης καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, σώζοντες τὸ Γένος αὐτῶν ἀπὸ τῆς ὀργῆς τοῦ τυράννου, κατηρῶντο μὲν διὰ στόματος τοὺς ἐπαναστάτας ἠῦχοντο δὲ αὐτοὺς ἐν τῷ βῆθει τῶν καρδιῶν αὐτῶν καὶ ἠὺλόγων τὸν ἀρξάμενον ἀγῶνα. Ἐξέδιδεν εἰς τὸ φανερὸν ἀφορισμοὺς καὶ εἰς τὸ κρυπτόν ἐπλήθυνον εὐλογίας. Δὲν μετέβησαν νὰ προδώσωσι τινα τῶν ἐνόχων ἢ νὰ μὴγύσωσι τοὺς περὶ τῆς ἀνταρσίας σκοποὺς τῶν ὁμογενῶν αὐτῶν. Ἄλλὰ κἂν ἦσαν κἂν δὲν ἦσαν ἐνοχοὶ διὰ τὸν τύραννον ἦτο ἀδιάφορον. Αὐτὸς ἤθελε νὰ ἐκριζώσῃ ἀπὸ τῆς γῆς ἢ νὰ ἐξαναγκάσῃ τὸ «ἄπιστον Ἔθνος» εἰς ὑποταγὴν. Ὅθεν διέταξε τὸν φόνον τῶν ἀρχηγῶν αὐτοῦ, τῆς Συνόδου καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Συνόδου, τοῦ Πατριάρχου¹.

Τοιαύτας ἠδύνατο νὰ ἔχη σκέψεις καὶ τοιοῦτους σκοποὺς ὁ τύραννος Σουλτᾶνος, διατάσων τὸν ἄδικον φόνον τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν Ἀρχιερέων. Δὲν ἠθέλησε δὲ ἀπλῶς νὰ φονεύσῃ τὸν Πατριάρχην Κιόλλεως ὡς ἐθνάρχην τῶν Ἑλλήνων, διότι ἐφρόντισεν, ὡς εἶδομεν, νὰ μὴ μείνῃ οὐδ' ἐπὶ μίαν στιγμὴν κενὸς ὁ Πατριαρχικὸς θρόνος. Ἄλλ' ἐζήτησε νὰ καταπλήξῃ τοὺς Ἕλληνας, γινώσκων καλῶς ὁποῖαν θέσιν κατεῖχεν ἐν τῇ συνειδήσει αὐτῶν τὸ πρόσωπον τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου, παγκοίνου σεβασμοῦ καὶ θανατασμοῦ καὶ τῆς ἀπολύτου ἀφοσιώσεως τοῦ Ἔθνους ἀπολαύοντος.¹ Ἐὰν οἱ ὑπολογισμοὶ τοῦ τυράννου καθ' οὗς ὁ φόνος τοιοῦτου μεγάλου καὶ ὑπερόχου Ἱεράρχου, οἷος ὁ Γρηγόριος ἦτο, ἠδύνατο ν' ἀποθαρρύνῃ τὸ ἐξεγερθὲν Ἔθνος καὶ νὰ συνεπαγάγῃ ὄλεθρον, οἷον συνέπαγεται ἢ ἀποκοπῇ κεφαλῆς ἀπὸ τοῦ σώματος, βεβαίως ὁ ἀπαγχονισμὸς τοῦ Πατριάρχου θ' ἀπέδιδεν ὀλέθριον ἀποτέλεσμα διὰ τὸν ἑλληνικὸν ἐθνικὸν ὀργανισμόν καὶ θὰ συνεκλόνηζεν αὐτόν. Ἐφρόντισαν δὲ οἱ τοῦρκοι ἀκριβῶς τοιοῦτον ἀποτέλεσμα νὰ προκαλέσωσιν, οὐχὶ μόνον διὰ τοῦ ἀπαισίου ἐγκλήματος τοῦ ἀπαγχο-

1. Κ. Οἰκονόμου, Λόγοι, σ. 50

νισμού του ἁγίου Ἱεράρχου. ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ τρόπου τῆς ἐκτελέσεως αὐτοῦ καὶ διὰ τῆς διαπομπεύσεως. Δὲν ἔρριψαν αὐτὸν ἀπλῶς εἰς τὴν φυλακὴν· δὲν ἐφόνευσαν αὐτὸν ἰδιαιτέρως, δὲν ἐστραγγάλισαν αὐτόν, ὡς ἔπραξαν δι' ἄλλους Πατριάρχας, δὲν περιορίσθησαν κἄν ἀπλῶς νὰ βασανίσωσι τὸν γέροντα Πατριάρχην· διὰ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐφόνευσαν αὐτόν ἠθέλησαν νὰ καταβασανίσωσι καὶ καταπτοήσωσιν δλόκληρον τὸ Ἔθνος.

Ὡσεὶ δὲ μὴ ἤρουν αἱ ἀνωτέρω πρὸ καὶ μετὰ τὸν ἀπαγχονισμόν πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἐθνάρχου ὕβρεις ἐπετροπήσαν καὶ ἔτεροι. Τὸ λείψανον τοῦ Γρηγορίου ἔμεινε κρεμάμενον ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας, μάτην δὲ προσεπάθησεν ὁ Πατριάρχης Εὐγένιος νὰ ἐξαγοράσῃ αὐτὸ καὶ θάψῃ. Τῇ 13 Ἀπριλίου εἰκοσαμελῆς ἐπιτροπεία Ἑβραίων δι' 800 γροσίων ἠγόρασε τὸ λείψανον παρὰ τοῦ δημίου, ὅστις παρέδωκεν αὐτὸ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἀπανταχόθεν τῆς ΚΠόλεως συρρεύσαντος ἑβραϊκοῦ ὄχλου. Οὗτος δὲ προσδέσας τὸ ἀπογυμνωθὲν μὲν ἀλλὰ φέρον τὸν βρόχον λείψανον τοῦ ἱερομάρτυρος ἀπὸ τῶν ποδῶν μετὰ κραυγῶν χαρᾶς καὶ ἄρῶν κατὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἔσυρεν αὐτὸ ἀνά τὰς ὁδοὺς ἐπικροτούντων καὶ ὕβριζόντων τῶν τούρκων. Ἡ σατανικὴ πομπὴ κατέφθασε μέχρι τῆς παραλίας τοῦ Κερατίου κόλπου, ἀφοῦ δ' ἔρριφθῆ εἰς τὴν θάλασσαν τὸ λείψανον, ὁ δῆμιος ἐπιβάς ἀκατίου ἔσυρεν αὐτὸ ἀπὸ τοῦ βρόχου μέχρι τῶν μέσων τοῦ κόλπου, ἔνθα προσδέσας ὀγκώδη λίθον, ὃν ἔφερεν ἐν τῷ ἀκατίῳ προσεπάθησε νὰ βυθίσῃ αὐτό. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἐβυθίζετο, ὁ δῆμιος ἐπέστρεψεν καὶ ἔλαβε δύο ἔτι λίθους, οὓς προσέδε-εἰς τοὺς πόδας καὶ τρυπήσας τὸ λείψανον πολλαχοῦ δι' ἐγχειριδίου ὅπως σεν ἀπορροφήσῃ καὶ καταστῆ βαρύτερον, ἐβύθισε τέλος αὐτό.

Παρὰ τὴν πρόθεσιν ὅμως ταύτην τῶν ὕβριστῶν τοῦ ἱεροῦ λειψάνου, τοῦτο, ἀποκοπέντος τοῦ κρατοῦντος ἀπὸ τοῦ τραχήλου τὸν λίθον σχοινίου, ἐπέπλευσε καὶ φερόμενον ὑπὸ τῶν κυμάτων ἐγένετο ἀντιληπτὸν ὑπὸ τοῦ Μαρίνου Σκλάβου, Ἕλληνος πλοιάρχου ἑλληνικοῦ πλοίου «ὁ ἅγιος Νικόλαος» εὕρισκομένου πρὸ τοῦ ἰχθυοπωλίου τοῦ Γαλατᾶ ὑπὸ ρωσικὴν σημαίαν καὶ ἐτοίμου πρὸς ἀπόπλουν εἰς Ὀδησσόν. Ὁ Μαρίνος Σκλάβος διέκρινεν εὐκόλως ἐκ τῆς πολιτῆς κόμης καὶ τοῦ πόντωνος καὶ τὸν περὶ τὸν τραχὺλὸν βρόχου ὅτι προῦκκειτο περὶ κληρικοῦ ἀπαγχονισθέντος χωρὶς νὰ μαντεύσῃ ὅτι ἦτο τὸ ἱερὸν λείψανον τοῦ Πατριάρχου. Περὶ τὸ μεσονύκτιον τῆς 19 Ἀπριλίου ἀνέσυρε μετὰ προσοχῆς τὸ λείψανον, ὅπερ ἀνεγνωρίσθη ὡς τὸ τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ὑπὸ τῶν ἐν τῷ πλοίῳ εὕρισκομένων, μεταξύ τῶν 80 φυγάδων ἑλλήνων, τοῦ Σωφρονίου, Πρωτοσυγκέλλου τοῦ Πατριάρχου, ἐνὸς Διακόνου, τοῦ ἀρχιμανδρίτου τοῦ Πατριαρχείου Παϊσίου καὶ ἐνὸς ὑπηρέτου τοῦ Πατριάρχου. Ὁ Πρωτοσύγκελλος Σωφρόνιος μετ' ἐπισταμένην παρατήρησιν ἀνέκραξε, «θαῦμα, θαῦμα, εἶναι ὁ πατήρ μου, ὁ Πατριάρχης!» Τοῦτο ἐβεβαίωσαν καὶ οἱ λοιποί. Τὴν ἐπαύριον 17ην Ἀπριλίου ἀπέπλευσεν εἰς Ὀδησσὸν «ὁ ἅγιος Νικόλαος» ἀλλὰ συναντήσας κατὰ τὸν πλοῦν μεγάλην

τρικυμίαν μόλις τῇ 5 Μαΐου εἰσῆλθεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Ὁδησοῦ. Τὸ λείψανον τοῦ Πατριάρχου ἀναγνωρισθὲν ὑπ' ἄλλων τε καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου, μείναν σῶον καὶ ἀκέραιον μετὰ πάροδον τοσοῦτου χρόνου, ἀπετέθη εἰς τὸν ἐν Ὁδησοῦ ἑλληνικὸν ναὸν τῆς «Ἁγίας Τριάδος» καὶ τῇ 16ῃ Ἰουνίου ἐτάφη ἐν αὐτῷ. Ἀπήγγειλε δὲ ὁ Κωνσταντίνος Οἰκονόμος τὸν θαυμάσιον ἐπικήδειον λόγον.

Οἱ καινοῦργοι φονεῖς τοῦ Πατριάρχου, τυφλοὶ ὡς πάντες οἱ τύραννοι, δὲν ἠδύνατο νὰ προΐδωσιν ὅτι τ' ἀποτελέσματα τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου αὐτοῦ ἔμελλον νὰ ᾧσιν ὄλως ἀντίθετα τῶν προσδοκηθέντων. Προσωπικῶς εἰς τὸν Πατριάρχην Γρηγόριον ὁ μαρτυρικὸς αὐτοῦ θάνατος προσεπόρισεν αἰωνίαν δόξαν, τῆς ὁποίας ἦτο ἄξιος, ἔνεκα τῶν ἀρετῶν καὶ τῆς ἀγιότητος τοῦ βίου αὐτοῦ. Οὐδεμία ὑπηρεσία αὐτοῦ ἦν τυχὸν ἠδύνατο νὰ προσφέρει εἰς τὸ ἐξεγεσθὲν Ἔθνος ἠδύνατο νὰ εἶναι ἴση πρὸς τὴν ἀνυπολογίστου ἁξίας θρησκευτικὴν καὶ ἐθνικὴν ὑπηρεσίαν, ἣν προσήνεγκεν ἐν ἐπιγνώσει τοῦ ἐπικραμαμένου κινδύνου παραμείνας ὡς πιστὸς πατὴρ ἐν μέσῳ τῶν τέκνων του καὶ θυσιασθεὶς ὑπὲρ αὐτῶν. Τὸ ἀπὸ τῆς ἀγχόνης ἠθικὸν μεγαλεῖον του ὑπῆρξεν ἀνυπέροβλητον. Ἡ παγκόσμιος ἱστορία ἔχει σπάνια τοιαύτης ἀπαραμίλλου θυσίας παραδείγματα. Ὡς δὲ ὁ ἴδιος ὁ Πατριάρχης προέβλεπεν, ὁ βίαιος θάνατος αὐτοῦ, ὡς πρᾶξις τῶν τυράννων τούρκων ἀποτρόπαιος, καὶ αἱ πρὸς τὸ ἱερὸν πρόσωπον αὐτοῦ ὕβρεις διήγειραν τὴν συμπάθειαν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου πρὸς τὸ ἑλληνικὸν Ἔθνος, τὸ ἀναλαβὸν ἀπεγνωσμένον ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ ἀγῶνα, καὶ ἔτι μᾶλλον προσέδωκεν εἰς τὸν ἀγῶνα τούτον χαρακτῆρα θρησκευτικόν. Ὑπῆρξεν ἀνεκτίμητος ἠθικὴ δύναμις διὰ τοὺς ἀγωνιστὰς ὁ θάνατος τοῦ Πατριάρχου, τοῦ καθαραγιάσαντος δι' αὐτοῦ τὸν πολυῦμνητον καὶ μοναδικὸν ἐν τῇ παγκοσμῷ Ἱστορίᾳ ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας¹.

1. Ἐπίκαιρον νὰ παρατεθῇ ἐναυθὰ ἡ ἐπίσημος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος πρᾶξις τῆς κατὰ τὸ 1921 γενομένης ἀνακηρύξεως τοῦ ἱερομάρτυρος Γρηγορίου τοῦ Ε' ὡς ἁγίου τῇ συμμετόχῃ τοῦ τότε ἐν Ἀθήναις παρεπιδημοῦντος Πάπα καὶ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Φωτίου τοῦ Α'. Ἴδὲ ταύτην ἐν «Ἱερῷ Συνδέσμῳ» 2 Ἀπριλ. 1922 ἀριθ. 15, σ. 179—181, ὡς καὶ τὸ ἱστορικὸν αὐτῆς ἐν τῷ αὐτῷ περιοδικῷ 1—15 Ἀπριλ. 1921 σ. 3—4. Ἐξεδόθησαν καὶ εἰδικαὶ Ἀκολουθίαι τοῦ εορτασμοῦ τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου ἐν *L. Petit Bibliographie des Acolouthies grecques*, Bruxelles 1926, σ. 100—1.

Γρηγόριος Παπαμιχαήλ

Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἀμήν.

Δαυὶδ μὲν ὁ Θεοπάτωρ, ὃν «κατὰ τὴν καρδίαν αὐτοῦ εὗρεν ὁ Θεός», ἕξομολογούμενος τῷ Κυρίῳ, ὅτι φοβερός ἐθαυμαστώθη, ἀνέκραξεν ἐν εὐχῇ ἐξάρσεως ἱερᾶς «ἐμοὶ δὲ λιαν ἐτιμήθησαν οἱ φίλοι Σου ὁ Θεός»· ἡ δ' ἁγία μήτηρ Ἐκκλησία τὴν τιμὴν ταύτην αἰτίας δοξολογίας πρὸς τὸν Ὑπεράγιον Θεὸν τοῖς πιστοῖς θεσπίουσα, «αἰνεῖτε», προστάσσει, «τὸν Θεὸν ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ».

Τούτῳ δὲ τῷ ἱερῷ προστάγματι κατακολουθοῦντες καὶ οἱ εὐσεβεῖς αὐτῆς

Φόνοι Κληρικών ἐν ΚΠόλει καὶ ἀλλαχοῦ.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ἀπηγγονίσθησαν καὶ ἕτεροι τρεῖς ἐκ τῶν κρατουμένων Ἀρχιερέων ὁ Ἐφέσου Διονύσιος, ὁ Ἀγχιάλου Εὐγένιος καὶ ὁ Νικομηδείας Ἀθανάσιος, ἀφοῦ προηγουμένως, κατὰ τινὰς εἰδήσεις, ἐν τῇ φυλακῇ ὑπεβλήθησαν εἰς φρικώδεις βασάνους, ὅπως ἀρνηθῶσι τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Οἱ ἱερομάρ-

τυοὶ ἐξ ὧν ἤδη ἑκατονταετηρίδος αἰνοῦσι τὸν Παντευλόγητον ἐν Γρηγορίῳ τῷ ἱερομάρτυρι, ἐν τε Κωνσταντινουπόλει, ἔνθα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔθετο ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου κατὰ τὴν θεῖαν ἐντολήν, ἐν τε Ρωσίᾳ, ἔνθα τὸ ἱερὸν αὐτοῦ σκῆνος θαυμασιῶς καταπλεῦσαν ἐτεθησαύριστο ἐφ' ὅλην ἀπὸ τοῦ μαρτυρίου πεντηκονταετίαν, καὶ ἐνταῦθα δὴ παρ' ἡμῖν, ἐξ ἐτέρων αὐθις δεκάδων ἐτῶν πέντε, τὸν θεσαυρὸν τοῦτον, τὸν ἅγιον θεῖα χάριτι κατέχειν καὶ σέβειν καὶ τιμᾶν ἕξαιρέτως μετὰ πάντος τοῦ Ἑλληνικοῦ.

Ἄπας γὰρ ὁ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀπανταχοῦ περιούσιος λαὸς οἶδε τ' ἀπὸ τῆς ἱστορίας καὶ ἀνομολογεῖ, ὅτι ὁ αἰόδιμος Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ῥώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε', τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ οὐδέποτε ἐπιλαθόμενος, οὐδ' ἀπὸ τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ πλανηθεὶς, οὐδὲ τῶν μαρτυρίων αὐτοῦ ἐκκλίνας, ἐξεξήτησεν ἐν ὅλῃ καρδίᾳ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ καὶ πιστῶς ἐφύλαξε, περιέκρουσεν ἐν τῇ ψυχῇ τὰ λόγια αὐτοῦ, καὶ ἐξηγγεῖλεν αὐτοῦ τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης, καὶ τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας αὐτοῦ αἰρετισάμενος καὶ τὴν τριβὴν τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ θελήσας, ἐλάλει ἐν τοῖς μαρτυρίοις αὐτοῦ ἐναντίων βασιλέων, ὅτε «ἄρχοντες ἐκάθητο καὶ κατ' αὐτοῦ κατελάουν», ὅτε «σχοινία ἀμαρτωλῶν αὐτῷ περιεπλέκοντο», ὅτε ἀγχόνῃ αὐτῷ ἠτοιμάζετο, δι' ὃ καὶ ὡς ἅγιον αὐτὸν τιμᾷ τε καὶ σέβει καὶ λογιζεται καὶ ὡς ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θέμενον, καὶ μαρτύριον ὑπὲρ τῆς πίστεως προελόμενον, μάρτυρά τε αὐτὸν οἶδε κἀν τῇ σεπτῇ χορείᾳ τῶν ἁγίων ἱερομαρτύρων συναριθμῆι.

Ταῦτα δ' ἀκριβῶς καὶ ἡμεῖς ἐξ ἀπαλῶν δυνάων παρὰ τῶν πατέρων ἡμῶν δεδιδαγμένοι, καὶ εἰδότες «τίμιον μὲν ἐναντίον Κυρίου τὸν θάνατον τῶν ὁσίων αὐτοῦ», Γρηγόριον δὲ τὸν Ε' ὁσίων τε τῷ βίῳ παντὶ δεδειγμένον, δι' ἀρετὴν παντοίαν, καὶ τῷ Οὐρανίῳ Πατρὶ καθωσιωμένον, καὶ θεοφιλοῦς τελειότητος ἀγαστὸν παράδειγμα ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ θεῖα χάριτι, εἰς φωτισμὸν τῶν πιστῶν ὡς λύχνον φαεινὸν ἐπὶ τὴν λυχνίαν τεθειμένον, ἵνα πᾶσι λάμπῃ τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἦτοι τῇ τοῦ Θεοῦ ἁγία Ἐκκλησίᾳ, συνελθόντες σήμερον τῇ ὀγδόῃ τοῦ μηνὸς Ἀπριλίου τοῦ χιλιοστοῦ ἐνεακοσιοστοῦ εἰκοστοῦ πρώτου σωτηρίου ἔτους, ἐν τῷ Ἱερῷ ναῷ τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν, εἰς συνεδρίαν ἑκτακτον πρώτον μὲν τὴν ἄνωθεν χάριν καὶ τὸν θεῖον φωτισμὸν τοῦ Παναγίου Πνεύματος ἐν καρδίᾳς ταπεινώσει καὶ διανοίας ὑποταγῇ θερμῶς ἠτησάμεθα, ὅλην ψυχῇ τὸν Θεὸν δοξολογοῦντες τὸν τοῦ εὐαρεστοῦντος αὐτῷ καθ' ἐκάστην γενεὰν ἐκλεγόμενον, ὑπὸ μελέτῃ δ' εἰτα τὸν ἱερὸν βίον Γρηγορίου τοῦ Ε' θέμενοι, καὶ ἰδόντες τὴν τε ἄλλην ἀρετὴν, τὴν καθ' ἅπαντα τὸν βίον αὐτοῦ ἀγαθῶς διαλάμπουσαν, εἶθ' ὡς ἀπλοῦ μαθητοῦ τοῦ Εὐαγγελίου, εἶθ' ὡς τῆς Ἐκκλησίας λειτουργοῦ, εἶθ' ὡς αὐτῆς ποιμένου, ἐν παντὶ βαθμῶ διακονίας, ἰδόντες, ὅτι τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ οὐδ' ἐν αὐτὸν ἐχώρισεν, οὐ θλίψις, οὐ στενοχωρία, οὐ διαγμός, οὐ λιμός, οὐ γυμνότης, οὐ κίνδυνος, οὐδὲ μάχαιρα, οὔτε θάνατος, οὔτε ζωή, οὔτε ἄγγελοι, οὔτε ἀρχαί, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἐνεστώτα, οὔτε μέλλοντα, οὐχ ὕψωμα, οὐδὲ βάθος, οὐδὲ κτίσις τις

τυρες ἐνέμεναν ἐν αὐτῇ ἀκλόνητοι, ἐκοινώνησαν δὲ τῶν ἀχράντων μυστηρίων τὴν Μ. Πέμπτην, προσκομισθέντων αὐτοῖς ἐν τῇ φυλακῇ ὑπὸ τινος Διακόνου. Καὶ ὁ μὲν Ἐφέσου Διονύσιος ἀπαχθεὶς εἰς τὴν Ἀγορὰν τῶν ἰχθύων (Μπαλοῦκ παζάρ) ἀπηγγονίσθη ἐκεῖ. ἀφοῦ προηγουμένως ἀπευθύνας τὸν λόγον πρὸς τὸν μαινόμενον τουρκικὸν ὄχλον προέτρεψεν αὐτὸν νὰ παύσῃ τοὺς κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμούς, ἐπαπειλήσας αὐτῷ τὴν ὀργὴν

ἐτέρα, ἀλλὰ μυρίους ὑπομένων ὄνειδισμούς καὶ μυρίους ὑφιστάμενος διωγμούς, καὶ καθ' ἡμέραν τοῦ Κυρίου ἐνεκεν θανατούμενος οὐκ ἀπεδειλίασεν, ἀλλ' ἐν ἀποστολικῇ δυνάμει «ἐξήγγελλε τὰς ἀρετὰς τοῦ ἐκ σκότους καλέσαντος ἡμᾶς εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς», ἰδόντες ὅτι ὑπὲρ πάντας καὶ παρὰ πάντας τοὺς διωγμούς, τὰς ἀντιθέσεις, τοὺς κινδύνους, τὰς ἀπειλάς, χάριτι Θεοῦ κύπερενίκησεν ἐν πᾶσι τούτοις διὰ τοῦ ἀγαπήσαντός ἡμᾶς καὶ «παραδοθεὶς εἰς θλίψιν καὶ μίσος καὶ θάνατον» ἄξιος γέγονε τοῦ μακαρισμοῦ «μακάριοι ἐστέ ὅταν ὄνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσι. . . . χαίρετε ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ καὶ ἀγγαλιᾶσθε ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς», τοῦ μακαρισμοῦ, ὃν ὁ ἀδελφόθεος Ἰάκωβος ἐγγύην ποιεῖται τῆς αἰωνίου δόξης λέγων «μακάριος ἀνὴρ ὃς ὑπομένει πειρασμόν, ὅτι δόκιμος γενόμενος λήφεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς», καθορῶντες, ὅτι ἀποστάς ἀπὸ τοῦ κακοῦ καὶ τὸ ἀγαθὸν ἐγκολπωσάμενος, ἀπέδειξεν ἑαυτὸν «σκεῦος εἰς τιμὴν, ἡγιασμένον, εὐχρηστον τῷ Δεσπότηι εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν», καὶ «ἐλπίσας ἐπὶ τὴν φερόμενὴν ἡμῖν χάριν ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ» ἐγένετο ἅγιος κατὰ τὸν καλέσαντα ἡμᾶς ἅγιον, «ὅτι ὁμοίασεν αὐτὸν δόξῃ ἁγίων», ὡς ἄλλον Μωϋσῆν ὁ ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ θαυμαστὸς Θεός, ἐγνωμεν καθιερωθῆναι ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἐπισήμως τὴν ἔως τοῦδ' αὐθορμήτως ἀναφερομένην τιμὴν τῷ αἰοδήμῳ Ἀρχιεπισκόπῳ Κων) πόλεως καὶ Οἰκουμηνικῷ Πατριάρχῳ Γρηγορίῳ, τῷ δι' ἀγχόνης ὑπὲρ Χριστοῦ καὶ τοῦ ποιμνίου μεμαρτυρηκότι τῇ 1' Ἀπριλίου τοῦ σωτηρίου ἔτους, ἀνωκ' καὶ συντετάχθαι τοῦ λοιποῦ τὸ ἱερὸν αὐτοῦ ὄνομα ἐν ταῖς μνήμαις τῶν ἁγίων «τῶν ἐν πίστει ἀνακαυσισμένων προπατόρων, πατέρων, πατριαρχῶν, προφητῶν, ἀποστόλων, κηρύκων, εὐαγγελιστῶν, μαρτύρων, ὁμολογητῶν, ἐγκρατευτῶν, ἱερομαρτύρων, ὡς ἁγίου ἐορταζομένου ἐν πᾶσι τοῖς ἱεροῖς ναοῖς τῆς ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν Ἐκκλησίας, αὐτῇ δὴ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ μαρτυρίου, τῇ δεκάτῃ δῆλον ὅτι Ἀπριλίου παντός ἔτους, εἰς αἶψα τὸν ἅπαντα, εἰς δόξαν τοῦ ἁγιάζοντος αὐτὸν Οὐρανοῦ τῆς Ἐκκλησίας Νυμφίου, μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Δεόμεθα δὲ τοῦ Κυρίου, ταῖς πρεσβείαις τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Ἱερομάρτυρος, εὐλογεῖν ἐς αἶψα τὸ ἠυλόγημένον ἡμῶν γένος, χειραγωγεῖν πάντας ἡμᾶς ἐπὶ τὴν ὁδὸν τῆς σωτηρίας, καὶ ἐκχεῖν τὴν χάριν αὐτοῦ δαμιλῆ ἔφ' ἡμᾶς πάντας. Ἀμήν.

Θεῶν χάριτι παραστάντες καὶ ἡμεῖς ἐν τῇ ἱερῇ ταύτῃ πράξει ὑπογράφομεν
† ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ΦΩΤΙΟΣ ἀποφαίνεται

† Ὁ Ἀθηνῶν ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ

† Ὁ Ζακόνθου ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ, † ὁ Αἰρσίσης ΑΡΣΕΝΙΟΣ, † ὁ Φακίδος ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ, ὁ Φαναρίου καὶ Θεσσαλιώτιδος ΕΥΘΥΜΙΟΣ, † ὁ Μεσσηνίας ΜΕΛΕΤΙΟΣ, † ὁ Ἀργολίδος ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, † ὁ Μαντινείας ΓΕΡΜΑΝΟΣ, † ὁ Πατρῶν ΑΝΤΩΝΙΟΣ, † ὁ Σόρου ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, † ὁ Λευκάδος καὶ Ἰθάκης ΔΑΝΙΗΛ, † ὁ Θήρας ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΣ, † ὁ Ὑδρας καὶ Σπετσῶν ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, † ὁ Θηβῶν καὶ Λεβαδείας ΣΥΝΕΣΙΟΣ, † ὁ Καλαβρῶτων καὶ Αἰγιαλείας ΤΙΜΟΘΕΟΣ, † ὁ Ἄρτης ΣΠΥΡΙΔΩΝ, † ὁ Παροναξίας ΙΕΡΟΘΕΟΣ.

τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἀγγιᾶλου ἀπηγγονίσθη μετὰ καρτερίας ἡρωϊκῶς ἐν τῇ Κιλικιδιωτῇ λεγομένῃ Πύλῃ. Ὁ δὲ Νικομηδείας ἀπαγόμενος εἰς τὸν τόπον τῆς καταδίκης καὶ ὀλίγον προχωρήσας, γέρων καὶ ἀσθενῆς ὦν ἐξέπνευσε. Ἄλλ' οἱ δῆμοι πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς διαταγῆς ἦν εἶχον, ἐπιβιάσαντες εἰς κτήνος τὸ λείψανον αὐτοῦ ἐκρέμασαν αὐτὸ ἀπὸ τῆς ἀγχόνης. Ἀφῆκαν δ' ἐκτεθειμένα ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας τὰ λείψανα τῶν τριῶν Ἀρχιερέων, φέροντα πρὸς ἐμπαιγμὸν τὸ ἐπανωκαμήλαυκον, καὶ ὑστερον ἔρριψαν αὐτὰ εἰς τὴν θάλασσαν¹.

Οἱ φρόνοι λαϊκῶν καὶ κληρικῶν ἐξηκολούθησαν ἐν ΚΠόλει ἀκαταπαύστως, ὡσαύτως δὲ αἱ ἐπιθέσεις κατὰ τῶν χριστιανικῶν ναῶν καὶ διαρπαγαὶ αὐτῶν. Ὁρμήσαντες οἱ τοῦρκοι καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ Πατριαρχικοῦ ναοῦ, ἐφόνευσαν ἐν τῇ αὐτῇ αὐτοῦ δύο ἱερεῖς, προκαλέσαντες ἀνεπίσχετον πανικὸν τῶν χριστιανῶν κατοίκων τοῦ Φαναρίου. Οἱ Γενίτσαροι εἰσῆλθαν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον, κτυπῶντες ἢ φονεύοντες τοὺς κληρικούς. Ὁ Πατριάρχης Εὐγένιος ἐκρύβη ἐν τινι ἀπομεμακρυσμένῃ γωνίᾳ, ἀλλ' ἀνακαλύψαντες αὐτὸν οἱ Γενίτσαροι, ἔστυρον αὐτὸν ἀπὸ τῆς κόμης καὶ τοῦ πάγονος, ἀπαιτοῦντες χρήματα. Ἡμιθανῆς μετηνέχθη ὁ Πατριάρχης εἰς τὸν ἀστυνομικὸν σταθμὸν τοῦ Φαναρίου, ὅπου διεσώθη². Ὅτε δὲ ἡ Ρωσικὴ Πρεσβεία εἰδοποίησεν αὐτόν, ὅτι ἔχει εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ πλοῖον πρὸς φυγὴν, ὁ Εὐγένιος ἐδήλωσεν ὅτι προετίμα νὰ μείνῃ ἐν ΚΠόλει καὶ νὰ ἀποθάνῃ ὑπὲρ τοῦ καταδυναστευμένου Γένους³. Ἄλλ' ἐκ τῶν θλίψεων τῶν ἀπαισιῶν ἐκείνων γεγονότων τῆς τουρκικῆς θηριωδίας ὁ Εὐγένιος τῇ 27 Ἰουλίου 1822 ἀπέθανε. Διάδοχος αὐτοῦ ἐξελέγη ὁ ἐν ταῖς φυλακαῖς ὡς ὄμηρος κρατούμενος Ἄνθιμος γ' (1822—24), ὅστις φιλοτίμως κατέβαλε προσπαθείας ὑπὲρ τῶν φιλανθρωπικῶν καθιδρυμάτων τῆς Μ. Ἐκκλησίας ἐν ΚΠόλει, πρὸς τοῖς ἄλλοις μεριμνήσας ὑπὲρ τῆς ἀποσβέσεως τῶν ὑπερόγκων χρεῶν καὶ Πατριαρχεῖου, ὑπὲρ τῆς παιδείας καὶ ὑπὲρ τοῦ μοναχικοῦ βίου, ἐν μέσῳ τῶν ἀπεργιγράπτων ἐκείνων ἀνωμαλιῶν καὶ τῶν σφαγῶν⁴.

«Παύοντες τὴν αἰμοσταγῇ διήγησιν τῶν τραγικῶν συμβάντων, σημειοῖ ὁ Σπυριδῶν Τρικουπῆς, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὸν μέγαν χαρακτήρα, τὸν ὁποῖον ὁ Κλήρος, ὁ θεῖος τῷ ὄντι Κλήρος καὶ οἱ ἄρχοντες ΚΠόλεως ἐπὶ τῆς καταδιώξεώς των ἔδειξαν. Ἐν τῷ μέσῳ τῶν δεσμῶν κατ' ἔμπροσθεν τῆς ἐπονειδίστου ἀγχόνης καὶ ὑπὸ τὴν ἀνθρωποκτόνον ἀξίνην, πολλοὶ αὐτῶν παρωρῶντο ν' ἀρνηθῶσι τὸν Χριστὸν πρὸς διαφύλαξιν τῆς

1. Κ. Οἰκονόμου, ἐνθ' ἄν.

2. Τρικουπῆς, Α, 110. 112. Μ. Γεδεών, Πατριαρχικῆς Ἱστορίας μνημεῖα, σ. 5.

3. Γούδας, Α, 17. 18.

4. J. Socolov, ἐνθ' ἄν. σ. 196. 505. Μ. Γεδεών, ἐνθ' ἄν. σ. 7 ἐξ. Ἀξιοσημείωτον ὅτι ἐκτὸς τοῦ Εὐγενίου ἐκ τῶν πρώτων διαδόχων τοῦ Γρηγορίου Ε' κατήγοντο ἐκ Βουλγάρων ὁ Χρυσάνθος καὶ ὁ Ἀγαθάγγελος. Αὐτόθι, σ. 40.

ζωῆς των καὶ ἀπόλαυσιν πολλῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν, ἀλλ' ὅλοι μέχρις ἐνὸς ἐπροτίμησαν τὰς βασάνους καὶ τὸν θάνατον»¹.

Εἰς δεκακισχιλίους ἀριθμοῦνται μόνον οἱ ἔν τε ΚΠόλει καὶ ἐν ταῖς Ἐπαρχίαις θανατωθέντες κληρικοί, ἐξ ὧν ὀλίγοι κατ' ὄνομα ἐγένοντο γνωστοί! Τῇ 3 Μαΐου 1821 κατὰ διαταγὴν τοῦ Σουλτάνου ἀπεκεφαλίσθη ὁ ἑκατοντούτης γέρον Ἐπίσκοπος Μυριουπόλεως, τῇ ἐπαύριον δὲ ἀπηγχονίσθησαν οἱ Μητροπολίται Δέρκων, Ἀδριανουπόλεως, Τυρνάβου καὶ Θεσσαλονίκης, οἵτινες πρὸ τῆς ἐκτελέσεως τῆς θανατικῆς ποινῆς, ἐτέλεσαν ἐφ' ἑαυτῶν καὶ ἔψαλλον τὴν τελετὴν τῆς κηδεῖας, ἀπαγγείλαντες τὰς εὐχὰς ὑπὲρ ἀλλήλων². Περὶ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἀπηγχονίσθη καὶ ὁ ἀρχιδιάκονος τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Νικηφόρος μετὰ πολλῶν προϋχόντων λαϊκῶν, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ Μ. Λογοθέτης Στέφανος Μαυρογένης ἀποκεφαλίσθεις ἐν Φαναρίῳ³. Τῇ 8 Μαΐου ἀπηγόρευσε ὁ Σουλτάνος εἰς τοὺς Ἕλληνας νὰ φεύγωσιν ἐκ ΚΠόλεως, ὑποχρεώσας τὸν Πατριάρχην νὰ ὀρίσῃ τέσσαρας ἐγγυητὰς δι' ἕκαστον Ἕλληνα, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ καταδικάζωνται εἰς θάνατον οἱ τέσσαρες ἐγγυηταὶ ἐν περιπτώσει φυγῆς αὐτοῦ. Ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη ἐπηύξησε τὰς προφάσεις τῆς θανατώσεως ἀθῶων ἀνθρώπων⁴. Καθ' ὃν χρόνον ταῦτα συνέβαινον ἐν ΚΠόλει ποταμηδὸν ἔρρεε τὸ αἷμα καὶ ταῖς Ἐπαρχίαις, Ἐν Σμύρῃ καὶ ἐν Κυδωνίαις διεπράχθησαν ἀνήκουστα κακουργήματα ὑπὸ τε τοῦ στρατοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ φανατικοῦ τουρκικοῦ ὄχλου⁵. Ἐν Ἀδριανουπόλει τῇ 18 Ἀπριλίου 1821 ἀπηγχονίσθη ὁ διαπρεπέστατος πρόφην Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κύριλλος σί' μετὰ 8 ἄλλων κληρικῶν καὶ 20 λαϊκῶν⁶. Ἐν Θεσσαλονίκη ἀπηγχονίσθησαν ὁ ἐπίσκοπος τοῦ μητροπολίτου καὶ οἱ ἐπισημώτατοι τῶν κατοίκων, ἐν Λαρίσῃ ὁ μητροπολίτης καὶ ἄλλοι, ὡσαύτως ἐν Σμύρῃ ἐν Κῶ, ἐν Ρόδῳ. Ἐν Κύπρῳ τῇ 9 Μαΐου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀπηγχονίσθη ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κυπριανὸς μετὰ πάντων τῶν Ἀρχιερέων τῆς νήσου καὶ πλείστων λαϊκῶν. Πλήθος χριστιανῶν ἐλλήνων Κυπρίων ἀπώλετο ἐν διαρκείᾳ μηνὸς ὀλοκλήρου καθ' ὃν διήρκεσαν αἱ σφαγαί⁷. Ἐν Κρήτῃ ὡσαύτως ἐσφαγιάσθησαν κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ Ἐπίσκοποι⁸

1. Σπ. Τρικούπη, Ἱστορία τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως Α, 114.

2. Κ. Παπαρηγοπούλου, Δέρκων ὁ Μέγας, Περιοδ. «Ἐστία» Ἀθήναι 1876, Α, σ. 53 ἐξ. Ἱστορία Ε, 503. Τρικούπη, ἐνθ' ἄν. Α, 113. 114.

3. Th. Blancard, Les Maurogeni, σ. 520. Τρικούπη ἐνθ' ἄν. Α, 114. Φιλήμονος, ἐνθ' ἄν. Γ, 422. Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Σημείωμα περὶ τῶν θανατωθέντων ἐν ΚΠόλει ἀπὸ τοῦ Μαρτίου μέχρι Ἰουλίου 1821, Φιλολογικὸν παράστημα ἐφημ. «Ἀθήναι», Α, 1908, σ. 17—19.

4. Τρικούπη, ἐνθ' ἄν. Α, 112—4.

5. Αὐτόθι, Α, 115—7. 255—262. 278—80.

6. Σπυρίδωνος Μαυρογένους, Βίος Κωνσταντίνου τοῦ Καραθεοδωρῆ, Ἐν Παρισίοις 1885, σ. 9. 10. Γούδα, Βίοι παράλληλοι Α, 30—5,

7. Τρικούπη, ἐνθ. ἄν. Α, 243—5.

καὶ ἕτεροι κληρικοὶ μετὰ πολυαριθμῶν λαϊκῶν ¹. Ἄλλ' οὐδεμίᾳ χάρα, τελοῦσα ὑπὸ τὴν ἔξουσίαν τῶν τούρκων, ἠδυνήθη νὰ διαφύγῃ τὰ ἐπακολουθήματα τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἀγρίου τῶν τούρκων φανατισμοῦ. Ἐν Ἱερουσαλήμ οἱ Ἕλλη- νες μοναχοὶ τοῦ Ἁγίου Τάφου ὑπέστησαν μυρίας κακώσεις καὶ εἰς βαρυντά- τας ὑπεβλήθησαν χρηματικὰς ζημίας, διότι κατηγορήθησαν ὡς συνεννοούμε- νοι μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν ². Μείζονα δεινὰ ὑπέστησαν οἱ μοναχοὶ τοῦ Ἁγίου Ὁρους οἵτινες καὶ συμμετέσχον τῆς Ἐπαναστάσεως. Τὸ Ἁγιον Ὁρος κα- τελήφθη ὑπὸ τουρκικοῦ στρατοῦ, οἱ Μοναὶ ὑπεχρεώθησαν νὰ παρέχωσιν ἀνά διαιτίαν ὁμήρους, οἵτινες ἀποστελλόμενοι εἰς ΚΠολιν ἐνεκλείοντο εἰς τὰς φυ- λακὰς, ὑπεβλήθησαν εἰς ἐκτάκτους πολεμικοὺς φόρους καὶ μεγίστας ὑπέστη- σαν καταστροφάς ³. Τὰ αὐτὰ ἔπαθον καὶ ἄλλαι ἀλλαχοῦ Μοναί. Ἐν τῇ Νέᾳ Μονῇ τῆς Χίου οἱ τούρκοι κατέσφαξαν 200 μοναχοὺς καὶ κατέστρεψαν, ὡς θὰ ἴδωμεν τὴν νῆσον ⁴.

Ὁ Κλήρος κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς Ἐπαναστάσεως.

Εὐδοκίᾳ τοῦ Θεοῦ ὁ ἔνδοξος τῶν Ἑλλήνων ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγὼν ἐτέφθη μὲν ὑπὸ ἐπιτυχίας, διὰ τοῦ ὑπερθουμάστου ἠρωϊσμοῦ καὶ τῆς καρ- τερωψυχίας τῶν ἀγωνιστῶν, παρετάθη ὁμως ἐπὶ μακρὸν καὶ ὑπῆρξε σκλη- ρότατος καὶ καταστρεπτικώτατος. Τὰ μάλιστα δὲ συνετέλεσεν ὁ Κλήρος πρὸς αἰσίαν διεξαγωγὴν τοῦ ἀγῶνος, ἐνισχύσας τοὺς ἀγωνιστὰς καὶ συγκακοπα- θήσας μετ' αὐτῶν ⁵.

Μετὰ τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἐσπευσμένην, ὡς εἶδομεν, ἔναρξιν τῆς Ἐ- παναστάσεως καὶ πρὸ τῆς καταλήψεως ἔτι τῶν Καλαβρυτῶν καὶ τῶν Καλα- μῶν ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν, αἱ ἐν Τριπόλει τουρκικαὶ Ἀρχαὶ περὶ τὰ μέσα Μαρτίου προσεκάλεσαν πάντας τοὺς κατὰ τὰς Ἐπαρχίας πολιτικούς Ἕλληνας προσετώτας καὶ τοὺς Ἀρχιερεῖς τῆς Πελοποννήσου, τοὺς δὲ πρώτους ἐλθόν- τας συνέλαβον καὶ ὡς ὁμήρους ἔρριψαν εἰς τὰς φυλακὰς. Μεταξὺ τούτων ἦσαν ὁ Κορίνθου Κύριλλος, ὁ Μονεμβασίας Χρυσάνθος, ὁ Δημητσάνης Φι- λώθεος, ὁ Ναυπλίου Γρηγόριος, ὁ Χριστιανουπόλεως Γερμανός, ὁ Ὠλένης Φιλάρετος, ὁ Ἀνδρούσης Ἰωσήφ καὶ ὁ Τριπόλεως Δανιήλ, ἀνεψιὸς τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε'. Τούτων ὁμως οἱ πέντε ἀπέθανον ἐκ τῶν βασά-

1. Αὐτόθι, Α, 224—236.

2. Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων σ. 672—5.

3. Socolon, ἐνθ' ἀν. σ. 190—2.

4. Κοραῆ, Ἐπιστολαὶ Γ' 406, 705—9, 840.

5. Πρβλ. τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐπαναστάσεως συγγράμματα. ἰδίως δὲ τοῦ Φιλήμονος καὶ τοῦ Τρικούτη καὶ ἰδίᾳ Πολυκάρπου Συνοδινοῦ, Οἱ ἀγῶνες τοῦ ἑλλην. Κλήρου ὑπὲρ τῆς πατριδος καὶ τῆς ἐλευθερίας, Ἐν Ἀθήναις 1930, σ. 11 ἐξ. 53 ἐξ.

νων καὶ τῶν κακώσεων, διεσώθησαν δὲ κατὰ τὴν ἀνάγκησιν τῆς Τριπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὁ Κορινθίου Κύριλλος, καὶ οἱ δύο ἡμιθνήτες καὶ σκελετάδεις ἐξαχθέντες ἐκ τῶν φυλακῶν Ἀνδρούσης Ἰωσήφ καὶ Τριπόλεως Δανιήλ, ὅστις ἐν μακρῷ ποιήματι, μὴ διασώθῃντι δυστυχῶς, ἀφηγήθη τὸ μαρτύριον τῶν καθειρχθέντων. Παρομοίαν ἀφήγησιν συνέγραψεν ὁ συγκαθειρχθεὶς μετὰ τῶν Ἀρχιερέων Διάκονος τοῦ Τριπόλεως Θεόδωρος Ζαφειροπούλου, ἐξ ἧς γινώσκομεν τὰς φρικώδεις κακώσεις καὶ ταλαιπωρίας αὐτῶν¹.

Καθ' ὃν χρόνον διεξήγοντο ταῦτα ἐν Πελοποννήσῳ ἤρχετο ἡ Ἐπανάστασις καὶ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἑλλάδι, ἐν Ἀμφίση, ἐν Λωρίδι καὶ δὴ ἐν Λεβαδείῳ ὑπὸ ἐπιφανέστατον ἥρωα κληρικόν, τὸν Ἀθανάσιον Διάκον, ὅστις καταλαβὼν τὴν ἐπὶ τοῦ Σπερχειοῦ γέφυραν τῆς Ἀλαμάνας μετὰ τετρακοσίων ἀνδρῶν, ἀνέλαβε ν' ἀνακόψῃ τοῦ ἐπερχομένου μετὰ ἑννέα χιλιάδων πεζῶν καὶ ἵππέων Ὁμέρ Βρυώνη τὴν ὀλοθρευτικὴν ὁρμὴν. Μετὰ τὴν πρώτην σύρραξιν τεσσαράκοντα μόνον παλληκάρια ἕμενον γὰ συναγωνισθῶσι μετὰ τοῦ Διακίου, πάντες δὲ ἔπεσαν μέχρις ἑνός, ἀλλ' ὁ ἥρωας μόνος ὑπολειφθεὶς καὶ ὡς λέων μαχόμενος συνελήφθη αἰχμάλωτος καὶ προσήχθη δέσμιος πρὸς τὸν Ὁμέρ Βρυώνην. Οὗτος ἀποθανυμάσας τὸ κάλλος καὶ τὴν ῥώμην τοῦ ἥρωος προέτεινε εἰς αὐτὸν ν' ἀσπασθῇ τὸν Ἰσλαμισμόν ἕν' ἀπαλλαγῇ μὲν τοῦ θανάτου ἀπολαύσῃ δὲ πολλῶν τιμῶν καὶ ἀξιομάτων. Ἀλλ' ὁ Ἀθανάσιος εἰς ταῦτα ὑπερηφάνως ἀπεκρίθη «ἐγὼ Ἕλλην γεννήθηκα καὶ Ἕλλην θ' ἀποθάνω». Τότε κατὰ διαταγὴν τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη ἀπήχθη εἰς Λαμίαν καὶ ἐκεῖ ὑπέστη φρικτὸν θάνατον δι' ὀβελισμοῦ, τῇ 23 Ἀπριλίου 1821, ἀποκρούων μετ' ἀποτροφῆς τὸν Ἰσλαμισμόν καὶ τὴν χριστιανικὴν ὁμολογῶν πίστιν. Ταῦτοχρόνως ὁ φίλος τοῦ Ἀθανασίου Διακίου Ὀδυσσεὺς Ἀνδρῆτιος μετὰ 118 γενναίων συναγωνιστῶν ὑπερησπίσθη ἥρωικῶς τὸ Χάνι τῆς Γραβιάς κατὰ τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη, διαφυγὼν εἰς τὰ ὄρη, τελείαν δὲ πανωλεθρίαν ὑπέστη τῇ 26 Αὐγούστου ὁ ἐκ Μακεδονίας ἐπελθὼν τουρκικὸς στρατὸς ἐν τῇ κοιλάδι τῶν Βασιλικῶν, τῇ ἀγοσῇ ἀπὸ Λαμίας εἰς Ἀταλάντην. Ἡ μάχη αὕτη τῶν Βασιλικῶν ἔσχε σημασίαν ὑπερτέραν παντὸς ἄλλου γεγονότος τοῦ α'. ἔτους τῆς Ἐπαναστάσεως.

Ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι ἀρξαμένη αὕτη καὶ Μάϊον ἐν Μεσολογγίῳ διεδόθη εἰς ἅπασαν τὴν Ἀχαρνανίαν καὶ Αἰτωλίαν, ἀπέκρουσαν δὲ οἱ Ἕλληνες τοὺς ἐξ Ἡπείρου ἐπελθόντας τούρκους, ἀλλ' ἐν Θεσσαλίᾳ, ἔνθα πρωί-

1. Ἰωσήφ Ζαφειροπούλου, ἱερομονάχου, οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ προὔχοντες ἐντὸς τῆς ἐν Τριπόλει φυλακῆς, συνταχθὲν ὑπὸ Θεοδώρου Ζαφειροπούλου, Ἐν Ἀθήναις 1852. Ἀναδημοσίευσίς ἐν Ἀθήναις 1890. *Ἐδαγγέλου Βαβράμη*, ἐνθ' ἀν. σ. 225. 226. Ὁμηροὶ ἐκρατήθησαν καὶ κατὰ τὰ ἐφεξῆς ἔτη ἐν ταῖς τουρκικαῖς φυλακαῖς. Οὕτω λ. χ. τῷ 1825 ἐκρατοῦντο ἐν ταῖς φυλακαῖς ΚΠόλεως ὁ Μακάριος Ἐφέσου, ὁ Νικηφόρος Δέρκων, ὁ Νικόδημος Προύσης, *Φιλαρέτου Βαφείδου*, Ἐκκλησ. Ἱστορία. Γ, γ', σ. 17 σημ. β.

μως ἤρξατο διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀρχιμανδρίτου Ἀνθίμου Γαζῆ, καὶ ἐν Μακεδονίᾳ κατεπνίγη ἐν αἵματι ὑπὸ τῶν τούρκων. Ὅμοίως κατεπνίγη ἐν ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου, ὧν ἡ Χίος ὑπέστη ἀπερίγραπτον καὶ ἀνήκουστον καταστροφὴν. Εἴκοσι καὶ τρεῖς χιλιάδες κατεσφάγησαν, πεντήκοντα χιλιάδες ἀνδρῶν γυναικῶν παιδίων ἐπωλήθησαν ὡς δοῦλοι, δέκα χιλιάδες ἐπνίγησαν ἢ ἐξηφρανίσθησαν, μόλις δὲ ἐκ τῶν 90.000 ἐλλήνων κατοίκων τῆς ἀκμαζούσης νήσου αἱ 5,000 ἠδυνήθησαν διὰ φυγῆς νὰ σωθῶσι. Μεταξὺ τῶν θυμάτων ὑπῆρξε καὶ ὁ Μητροπολίτης Χίου Πλάτων, συνέβησαν δὲ συγκινητικώτατα ἐπεισόδια μαρτυρικοῦ θανάτου Χίων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἐμμεινάντων μέχρι θανάτου ἐν τῇ χριστιανικῇ πίστει.

Τῶν ἐλληνικῶν νήσων διέφυγον τότε τὴν καταστροφὴν τρεῖς εἰς ἃς ἀνήκει ἡ δόξα τῆς κατὰ θάλασσαν διεξαγωγῆς τοῦ μεγάλου ἀγῶνος. Αἱ Σπέτσαι, ἢ Ὑδρα καὶ τὰ Ψαρὰ ἐξώπλισαν ὀλόκληρον στόλον ἐξ 176 πλοίων καὶ συνεισήνεγκαν ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος περὶ τὰ εἴκοσι ἑκατομύρια δραχμῶν. Ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν δὲ τοῦ ναυάρχου Ἀνδρέου Μιαοῦλη ἐγένετο ταχέως ὁ στόλος ἐκεῖνος κύριος τῶν ἐλληνικῶν θαλασσῶν, τρομοκρατήσας τὸν τουρκικὸν στόλον. Τὸ πρῶτον τουρκικὸν πλοῖον περὶ τὰ τέλη Μαΐου τολμησάμεν νὰ ἐξέλθῃ τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ ἐπὶ τῇ θεᾷ τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου καταφυγὸν εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἐρεσσοῦ, ἀνετινάχθη εἰς τὸν ἄερα ὑπὸ τοῦ Ψαριανοῦ πυρπολητοῦ Παπανικολῆ. Ἐτερος Ψαριανός, ὁ Κωνσταντῖνος Κανάρης, ἐκδικούμενος τὴν ὑπὸ τῶν τούρκων καταστροφὴν τῆς Χίου, κατὰ τὸ β' τῆς Ἐπαναστάσεως ἔτος, ἐπυρπόλησε τὴν ναυαρχίδα μετὰ τρισχιλίων τούρκων εὐχουμένων, ἐν τῷ λιμένι τῆς Χίου, καὶ μετὰ τινὰς μῆνας (4 Ὀκτωβρίου) μετὰ ὀκτακοσίων ἀνδρῶν τοῦ πληρώματος, μεταξὺ Τενέδου καὶ Τρωάδος, πρὸ τοῦ Ἑλλησπόντου.

Τὸ γενναῖον Σοῦλι κινδυνεῦον πάλιν ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν παρὰ τοῦ ἐν Μεσολογίῳ εὐρισκομένου τότε Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, ὅστις ἐξεστράτευσεν αὐτοπροσώπως μεθ' ἱκανοῦ στρατοῦ, ἀλλ' ὑπῆρξεν ἀτυχεστάτη διὰ τοὺς Ἕλληνας ἢ ἐν Πέτρα (4 Ἰουλίου) διεξαχθεῖσα μάχη. Τὸ Σοῦλι ὑπετάγη, οἱ δὲ τούρκοι μείναντες ἀπ' αὐτοῦ ἐλευθεροὶ ἐπολιόρκησαν τὸ αὐτὸ τότε τὸ Μεσολόγγιον, ἀλλ' ἠναγκάσθησαν νὰ λύσωσι τὴν πολιορκίαν μετ' ἀτυχεῖς ἐφόδους (24 καὶ 25 Δεκεμβρίου). Ταυτοχρόνως ὁ Δράμαλης ἐπιχείρησεν ἐκστρατείαν μετὰ πολυαρίθμου στρατοῦ (24,000 πεζοὶ καὶ 6,000 ἵππεις) καλῶς ὀπλισμένου εἰς τὴν Πελοπόννησον. Εἰσβαλὼν διὰ τοῦ Ἰσθμοῦ ἐστρατοπεύδυσεν ἐν Ἀργεῖ, ἐμποιήσας τρόμον εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ ἀπόγνωσιν ἀπερίγραπτον. Ἀλλ' ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης συγκροτήσας στρατόν, οὐ μόνον ἀνέκοψε τὴν περαιτέρω πορείαν τοῦ Δράμαλη ἀλλὰ καὶ ἠνάγκασεν αὐτὸν εἰς ὑποχώρησιν πρὸς τὴν Κόρινθον, καταλαβὼν δὲ τὰ στενὰ τῶν Δερβενακίων κατέκοψε τὴν πρωτοπορείαν τοῦ στρατοῦ καὶ δι' ἄλλων ἀλλοχόθεν ἐπιθέσεων τοῦ Νικήτα Σταματελοπούλου, τοῦ Παπαφλέσσα καὶ τοῦ

Δημητρίου Ὑψηλάντου συνέτριψε καὶ τὸ κύριον αὐτοῦ σῶμα. Ὁ Δράμαλης ἀπέθανεν ἐν Κορίνθῳ, τὰ δὲ λείψανα τῆς μεγάλης αὐτοῦ στρατιᾶς ζητήσαντα νὰ μεταβῶσιν εἰς Πάτρας διὰ τῆς παραλίας τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου τελείως κατεστράφησαν. Μετὰ τὴν καταστροφὴν ταύτην τοῦ Δράμαλη τὸ β' ἔτος τῆς ἐπαναστάσεως ἔληξε διὰ τῆς ὑπὸ τῶν ἐλλήνων καταλήψεως τοῦ Παλαμηδίου (30 Νοεμβρίου) μεθ' ὃ παρεδόθη εἰς τὸν Κολοκοτρώνην διὰ συνθήκης ἢ Ἀκροναυπλία (Ἰτο-Καλὲ) μετὰ τῆς πόλεως τοῦ Ναυπλίου.

Κατὰ τὸ γ' ἔτος ἐπεχείρησαν οἱ τοῦρκοι ἐκστρατείας εἰς τὴν Ἀνατολικὴν καὶ τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα ἅλλ' ἀπέτυχον, διεκριθὴ δὲ ὁ ἥρωας Μάρκος Βότσαρης ἐπιτεθεὶς κατὰ τῶν ἐν Καρπενησίῳ κατεσκηνωμένων τούρκων (9 Αὐγούστου 1823). Μετὰ θαυμασμοῦ παρηκολούθουν τὸν ἀγῶνα οἱ χριστιανικοὶ λαοὶ τῆς Εὐρώπης, ἱκανοὶ δὲ φιλέλληνες κατήρχοντο εἰς τὴν Ἑλλάδα. Μεταξὺ αὐτῶν ὄλως ἐξέχουσαν κατέλαβε θέσιν ὁ Ἄγγλος ποιητὴς λόρδος Βύρων, μεγάλως ἐνισχύσας τὸν ἐλληνικὸν ἀγῶνα. Δυστυχῶς ὁμως ἔνεκα ἐλλείψεως κεντρικῆς Ἀρχῆς, ἐμφύλιοι προουκλήθησαν πόλεμοι μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, ὃ δὲ τοῦρκος Σουλτάνος προέτεινεν τὸν Μεχμέτ Ἀλῆ πασᾶν τῆς Αἰγύπτου νὰ καταπνίξῃ τὴν ἐλληνικὴν Ἐπανάστασιν, διὰ καλῶς ὀργανωμένου τακτικοῦ στρατοῦ. Ὁ Μεχμέτ Ἀλῆ ἀνέθεκε τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὸν θετὸν αὐτοῦ υἱὸν Ἰβραήμ. Καὶ ὑπετάγησαν μὲν τότε ἡ Κρήτη καὶ ἄλλαι νῆσοι ἐλληνικαὶ κατεστράφησαν δὲ τὰ Ψαρά. Κατὰ τὴν ἐν Κρήτη παρουσίαν τοῦ Ἰβραήμ ὑπέστησαν μαρτυρικὸν θάνατον καὶ τέσσαρες Ἕλληνες, Ἀγγελῆς, Μανουήλ, Γεώργιος καὶ Νικόλαος, οἵτινες εἰς οἰκογενείας ἀνήκοντες κεκοιμημένων χριστιανῶν, ὠμολόγησαν παρησιᾶ τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ ἐθανατώθησαν.

Ἄλλὰ τὸ δ' ἔτος τοῦ ἐλληνικοῦ ἀγῶνος ἐσημάνθη διὰ λαμπρῶν κατορθωμάτων τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Κανάρην καὶ τὸν Μιαούλην ἐν ταῖς ναυμαχίαις παρὰ τὴν Σάμον, ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Γέροντος ἀπέναντι αὐτῆς καὶ παρὰ τὰ Τσατάλα πρὸς βορρᾶν τῆς Ἀλικαρνασσοῦ. Κατὰ τὸ ε' ἔτος ἀπειβάσθη ὁ Ἰβραήμ εἰς Πελοπόννησον ἐνσπείρων τὴν ἐρήμωσιν καὶ τὴν καταστροφὴν. Καὶ διέπραξαν μὲν οἱ Ἕλληνες νέα κατορθώματα κατὰ θάλασσαν ἐν Σφακτηρίᾳ καὶ ἐν τῷ λιμένι τῆς Μεθώνης, ἅλλ' ἠττήθησαν κατὰ ξηρᾶν, ἔνεκα τῶν ὑπερέτερων δυνάμεων τοῦ Ἰβραήμ. Κατὰ τὴν παρὰ τὸ Μανιάκι τῆς Πυλίας φοβερὰν μάχην (20 Μαΐου) ἔπεσε γενναίως μαχόμενος ὁ ἡρωϊκώτατος ἀγωνιστὴς ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος Δικαῖος ἢ Παπαφλέσσας, ὑπουργὸς ὢν τότε τῶν ἐσωτερικῶν καὶ μετὰ μικρῶν δυνάμεων ἀποπειραθεὶς ν' ἀνακόψῃ τὴν προέλασιν τοῦ Ἰβραήμ. Μάτην ἀντηγωνίσθησαν πρὸς τὸν Αἰγύπτιον καταστροφέα ὁ Κολοκοτρώνης καὶ Δημήτριος Ὑψηλάντης. Ὁ Ἰβραήμ, διατρέξας μέγα μέρος τῆς Πελοποννήσου, κατέστρεψεν αὐτήν. Κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος τῆς ἐπαναστάσεως εἶχεν ἀπαγχοισθεὶς ὁ Ἐπίσκοπος Κορώνης Γρηγόριος κατὰ δὲ τὸ παρὸν ἐφρονεύθη καὶ ὁ Μεθώνης Γρη

γόριος. Ἀπὸ τῆς 13 Ἀπριλίου 1825 ἤρξατο ἡ δευτέρα πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου, παραταθεῖσα μὲν καὶ εἰς τὸ ἐφεξῆς ἔτος τοῦ μεγάλου ἀγῶνος, συνταράξασα δὲ καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν χριστιανικὸν κόσμον ὀλόκληρον. Κατὰ δὲ τὴν ἐνδοξον ἔξοδον τῶν πολιορκουμένων (10 Ἀπριλίου) ἀνετινάχθη μετ' ἄλλων εἰς τὸν ἀέρα ὁ Ἐπίσκοπος Ρωγῶν Ἰωσήφ, ὃν ἐξύμνησεν ὁ Γάλλος ποιητῆς Βίκτωρ Οὐγκώ. Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Μεσολογγίου οἱ τοῦρκοι ὑπὸ τὸν Κιουταγῆν ἐξεστράτευσαν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἐκυρίευσαν ἐξ ἐφόδου τὰς Ἀθήνας (3 Αὐγούστου) καὶ ἐπολιορκήσαν τὴν Ἀκρόπολιν. Ἀλλὰ τὴν παρ' αὐτῶν κατάπνιξιν τῆς Ἐπαστάσεως προέλαβεν ὁ Καραϊσκάκης, διὰ τοῦ ἐν Ἀραχώβῃ περιφανεστάτου πολεμικοῦ κατορθώματος, καίτοι λίαν ταχέως μετὰ τοῦτο, ἐνεργῶν πρὸς ἄρσιν τῆς πολιορκίας τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἠττήθη καὶ ἐφονεύθη ἐν Φαλήρῳ (24 Ἀπριλίου). Ἐνα μῆνα μετὰ τὴν ἀτυχίαν ταύτην παρεδόθη καὶ ἡ Ἀκρόπολις.

Ἡ παράτασις τοῦ ἀγῶνος, ἡ ἀνεξάντλητος ἐγκαρτέρησις τῶν Ἑλλήνων καὶ τὰ ἡρωϊκὰ αὐτῶν κατορθώματα προῦκάλουν ἤδη τὴν προσοχὴν τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, αἵτινες, κατ' ἀρχάς, δυσμενῶς πρὸς τὸν ἐλληνικὸν ἀγῶνα εἶχον διατεθεῖ. Εἶχε δ' ἀποκτήσει τότε ἡ ἀγωνιζομένη Ἑλλάς καὶ τὸν πρῶτον αὐτῆς Κυβερνήτην, τὸν Ἰωάννην Καποδίστριαν, ἐκλεγέντα ὑπὸ τῆς κατὰ Μάρτιον τοῦ 1827 συνελθούσης Ἐθνοσυνελεύσεως. Δυστυχῶς τὸ ἀρξάμενον ἔργον τοῦ μεγάλου Κυβερνήτου πρὸς διοργάνωσιν τῆς Ἑλλάδος ἀνεκόπη διὰ τῆς δολοφονίας αὐτοῦ (27 Σεπτεμβρίου 1831). Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ, πρωτοβουλία τοῦ Ἀγγλοφιλῆ Ἑλληνοφίλου Πρωθυπουργοῦ Κάνιγγ, τῆ 22 Ἰουνίου 1827 αἱ Δυνάμεις Ἀγγλία, Ρωσία καὶ Γαλλία ὑπέγραψαν συνθήκην, δι' ἧς ἀνεγνωρίζετο μὲν ἡ αὐτονομία τῆς Ἑλλάδος ἐπεβάλλετο δὲ εἰς ἀμφοτέρωτα τὰ μαχόμενα μέρη νὰ καταπαύσωσι τὰς ἐχθροπραξίας. Καὶ οἱ μὲν Ἕλληνες ἐδέχθησαν ἄλλ' οἱ τοῦρκοι ἀπέκρουσαν τὴν ἀπόφασιν ταύτην. Ὁ Ἰβραήμ ἐξηκολούθησε μετὰ μανίας τὸ ἐν Πελοποννήσῳ καταστρεπτικὸν ἔργον, διατάξας καὶ αὐτῶν τῶν ἀμπέλων καὶ τῶν δένδρων τὴν ἐκρίζωσιν. Ἄλλ' οἱ στόλοι τῶν τριῶν Δυνάμεων εἰσπλεύσαντες εἰς τὸν λιμένα τῆς Πύλου, ἐν ᾧ εὗρίσκετο ὁ ἰσχυρὸς τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος καὶ προκληθέντες ὑπ' αὐτοῦ κατέστρεψαν αὐτὸν ὀλοσχερῶς (8 Ὀκτωβρίου 1827). Παρὰ τὴν καταστροφὴν ταύτην οἱ τοῦρκοι ἐξηκολούθησαν τὸν ἀγῶνα ἐπὶ δύο ἔτι ἔτη (1828-1829). Ὁ Σουλτάνος Μαχμουτὶ διὰ νέων προκηρῦξεων προσεκάλεσε τοὺς μουσουλμάνους εἰς τὸν ἔσχατον θρησκευτικὸν καὶ ἐθνικὸν πόλεμον κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ἰσλάμ, ὑφ' οὓς ἐνόει καὶ τοὺς ρώσους. Ἄλλ' αἱ Δυνάμεις διὰ τοῦ ἐν Λονδίνου ὑπογραφέντος πρωτοκόλλου τῆς 10 Μαρτίου 1829 ἀνεγνώρισαν τὴν ἴδρυσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Τουρκίας, καὶ ὁ μὲν Τσάρος Νικόλαος Α'. (1825-1855) ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1828 καταλαβὼν τὴν

Μολδαυίαν, Γαλλικὸς δὲ στρατὸς ὑπὸ τὸν Μαιζῶνα ἀποβιβασθεὶς εἰς Πελοπόννησον, ἠνάγκασε τὸν Ἰβραήμ ν' ἀποχωρήσῃ ἐξ Ἑλλάδος, καθ' ὃν χρόνον οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Δημήτριον Ὑψηλάντην ἐξεδίωκον τοὺς τούρκους ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Τῇ 12 Σεπτεμβρίου 1829 κατὰ τὴν στενὴν δίοδον τῆς Πέτρας, μεταξὺ Λεβαδείας καὶ Θηβῶν, συνεκροτήθη σφοδρὰ μάχη καθ' ἣν ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης, ἠγούμενος δισχιλίων τριακοσίων ἀνδρῶν, κατετρόπωσεν ἑπτακισχιλίους τούρκους, στήσας τὸ τελευταῖον τρόπιον τοῦ ἐνδόξου ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων, ἀγῶνος μοναδικοῦ καὶ πρωτοφανοῦς ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ. Ὁ Σουλτᾶνος Μαχμουτὶ ἐξηκολούθει νὰ μένῃ ἀνένδοτος, λυσσῶν ὁ τύραννος κατὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ πνέων ἐκδίκησιν, ἀλλ' ἡ πρόοδος τῶν Ρωσικῶν στρατευμάτων ὑπεχρέωσεν αὐτὸν νὰ ὑπογράψῃ τὴν συνθήκην τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ ν' ἀποδεχθῇ τὰς περὶ τῆς Ἑλλάδος ἀποφάσεις τῶν τριῶν Δυνάμεων, δι' ὧν ἐπὶ πλέον κατέστη δυνατόν ν' ἀνακηρυχθῇ ἡ Ἑλλάς ἀνεξάρτητον ἐντελῶς ἀπὸ τῆς Τουρκίας Βασιλείου ὑπὸ χριστιανὸν ἡγεμόνα. Τοῦτο κατεκύρωσαν αἱ Δυνάμεις διὰ νέου πρωτοκόλλου τῇ 19 Μαρτίου 1830.

Οὕτως ἔληξεν ὁ ἔννεατῆς ἀγὼν, καθ' ὃν ἔρρευσε τὸ αἷμα ποταμηδόν, διαπράχθησαν ἔκτακτα ἠρωϊκὰ κατορθώματα, ὑπέστη ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ ἀνεκδιήγητα δεινοπαθήματα, μόλις δ' ἐν τῷ τέλει τοῦ ἀγῶνος συγκινηθεῖσα ἡ χριστιανικὴ Εὐρώπη ἔστρεψε νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὴν Τουρκίαν τὴν ἰδρυσιν μικροῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου. Κατὰ τὴν μακρὰν διάρκειαν τοῦ εὐκλεεστάτου ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγῶνος, ἡ Ἐκκλησία δὲν ἔπαυσε πρωτοστατοῦσα ἐν τῇ ἀγωνιζομένῃ Ἑλλάδι. Ἐκτὸς τῶν κληρικῶν, τῶν συμμετασχόντων διὰ τῶν ὄπλων τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, πλείστοι ἕτεροι ἔργῳ καὶ λόγῳ ἀκάταπονήτως εἰργάσθησαν κατὰ τὴν διεξαγωγὴν αὐτοῦ. Διεκρίθησαν δ' ἐκ τῶν Ἐπισκόπων ἐκτὸς τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, ὁ Βρεσθένης Θεοδώρητος, ὁ Ταλαντίου Νεόφυτος, ὁ Καρύστου Νεόφυτος, ὁ Ἀνδρούσης Ἰωσήφ, ὁ Ρέοντος καὶ Πραστοῦ Διονύσιος καὶ ἕτεροι, ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν κληρικῶν ὁ Θεόφιλος Καίρης, ὁ Ἀνθιμος Γαζῆς, ὁ Νεόφυτος Δούκας, ὁ Νεόφυτος Βάμβας, ὁ Γρηγόριος Βατοπαιδινός, ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης καὶ πλείστοι ἕτεροι, συμμετασχόντες ἐνεργῶς τοῦ ἀγῶνος καὶ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν αὐτοῦ συμβαλόντες¹. Τινὲς τῶν Ἐπισκόπων προήδρυσαν τῶν Ἐθνοσυνελεύσεων καὶ συμμετέσχον ὡς Ὑπουργοὶ τῶν ἀποπειρῶν πρὸς συγκρότησιν διοικητικῶν Ἀρχῶν, ἐπιμεληθέντες καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, ὅσον ἦτο δυνατόν, ἐν μέσῳ τῆς ἀπεριγράπτου ἐκείνης ἀνωμαλίας.

Κατ' ἀνάγκην δὲ οἱ ἐν Ἑλλάδι Ἐπίσκοποι διέκοψαν τὴν ἐπικοινωνίαν αὐτῶν πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον ΚΠόλεως, ἀλλ' ὁ Σουλτᾶνος ἀπεπειράθη νὰ χρησιμοποίησῃ αὐτὸ πρὸς καθυσχύασιν τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐπαναστατῶν. Ὁ

1. *Ἀμβροσίου Φραντζῆ*, Ἐπιτομὴ τῆς ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος, τόμ. Δ' ἐν Ἀθήναις 1841, σ. 90 ἐξ.

μετά τὸν Εὐγένιον γενόμενος Πατριάρχης ΚΠ. Ἀνθιμος γ' ἐπαύθη ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου καὶ ἐξωρίσθη κατ' ἀρχάς μὲν εἰς Καισάρειαν εἶτα δὲ εἰς Σμύρνην, διότι ἐδείχθη, κατὰ τὸν Σουλτάνον, ἀδρανῆς καὶ ἀνάξιος πρὸς κατευνασμόν τῶν ἐξεγερθέντων Ἑλλήνων¹. Ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν Χρῦσανθος (1824—1826) ἐδημοσίευσεν ἅμα τῇ ἐκλογῇ αὐτοῦ ἐγκύκλιον γράμμα, δι' οὗ προέτρεπε τοὺς Ἕλληνας εἰς εἰρήνευσιν, εἰδικῶς δὲ ἔγραψε πρὸς τοὺς μοναχοὺς τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ πρὸς τοὺς Κρητας. Ἀλλὰ καὶ τοῦτον ἔπαυσεν ὁ Σουλτάνος ὡς ὑποπτον, ἐξορίσας αὐτὸν εἰς Καισάρειαν². Πατριάρχης μετ' αὐτὸν ἐξελέγη ὁ Ἀγαθάγγελος (1828—1830) καθ' ἧς περιπου ἡμέρας μετὰ τὴν ἐν Πύλῳ ναυμαχίαν καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου, τὴν ἀναχώρησιν τῶν Πρεσβευτῶν τῶν Μ. Δυνάμεων ἐκ ΚΠόλεως καὶ τὴν εἰσβολὴν τῶν ρώσων, οἱ τοῦρκοι ἐξηγριώθησαν κατὰ τῶν χριστιανῶν, μελετῶντες γενικὴν αὐτῶν σφαγὴν. Καὶ κατὰ τινες μὲν εἰδήσεις ὁ Ἀγαθάγγελος, κατ' ἐπιταγὴν τοῦ Σουλτάνου, παρενέβη ὅπως πείσῃ τοὺς Ἕλληνας νὰ παύσωσι τὴν Ἐπανάστασιν κατ' ἄλλας δὲ³ ὁ ἴδιος ὁ Πατριάρχης Ἀγαθάγγελος βλέπων τὸν ἐπαπειλούμενον κίνδυνον μηχανᾶται τὸ ἐξῆς. Παρουσιάζεται αὐτόκλητος καὶ δηλοῖ πρὸς τὸν Ὑπουργὸν τῶν ἑξωτερικῶν (Ρεῖζ—Ἐφέντην) ὅτι ἀναλαμβάνει νὰ στείλῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπιτροπεῖαν πρὸς καθησύχασιν αὐτῆς, ἂν διαταχθῶσιν οἱ κατὰ τόπους τοῦρκοι διοικηταὶ νὰ παύσωσι τὰς κατὰ τῶν χριστιανῶν ἀδικίας, ἐπιθέσεις καὶ ἀπειλὰς γενικῆς σφαγῆς. Ἡ πρότασις ἐγένετο φιλοφρόνως ἀποδεκτὴ καὶ διὰ σουλτανικῶν φερμανίων, πανταχοῦ ἐκπεμφθέντων, οἱ Ἕλληνες ἔμειναν ἥσυχοι ἀπὸ τῆς εἰσβολῆς τῶν ρώσων μέχρι τῆς συνθήκης τῆς Ἀδριανουπόλεως. Ὑπάρχει δὲ καὶ τρίτη εἰδήσις, καθ' ἣν ὁ Πατριάρχης ἀπεφάσισε νὰ μεσολαβήσῃ παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῳ ὑπὲρ τῆς ἀμνηστίας τῶν Ἑλλήνων παρακληθεὶς ὑπὸ τῶν δπλαρχηγῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος προεξάρχοντος τοῦ Γ. Καραϊσκάκη⁴. Ἡ εἰδήσις αὕτη εἶναι χωρὶς πάσης ἀμφιβολίας ψευδὴς⁵. Τέσσαρες Μητροπολῖται καὶ ὁ Μ. Πρωτοσύγκελλος τοῦ Πατριαρχείου Μελέτιος ἐκόμισαν πρὸς τὸν Καποδίστριαν τὴν σχετικὴν τοῦ Πατριάρχου Ἀγαθαγγέλου ἐπιστολὴν, δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἐφημεριδῶν πρὸ τῆς ἐπιδόσεως. Δι' αὐτῆς προετρέποντο οἱ Ἕλληνες νὰ καταθέσωσι τὰ ὄπλα καὶ νὰ συμβιβασθῶσι μετὰ τῆς Υ. Πύλης. Ὁ Καποδίστριας μετὰ τοῦ προσήκοντος σεβασμοῦ πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Πατριάρχου ἀπέκρουσε πάντα συμβιβασμὸν

1. Κούμας, Ἱστορία, IB, 516. 7.

2. Socolov, ἐνθ' ἀν. σ. 209—212.

3. Γ. Μαυροκορδάτου, Ἐν ἐφημ. «Αἰὼν» ἔτ. 1852, ἀρ. 1260.

4. Τὴν εἰδήσιν ταύτην παρέχει ὁ Γεώργιος Κωνσταντινίδης σύγχρονος τῶν γεγονότων († 1882) παρὰ Μ. Γεδεών Πατριαρχικῆς Ἱστορίας μνημεῖα, σ. 15.

5. Χρυσσοτόμου Α. Παπαδοπούλου, Ἐν ψεύδος περὶ Καραϊσκάκη, Ἐφημ. «Ἐστία» Ἀθηνῶν, 25 Ἰανουαρίου 1923.

τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς τούρκους, ὑπομνήσας τοὺς δικταετῆς ἀγῶνας τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας των, τὰς καταστροφάς, ἃς οἱ τούρκοι προξένησαν, τὸ μαρτύριον τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου καὶ τῶν λοιπῶν Ἱεραρχῶν, προσέθηκε δὲ ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι προσηλωμένοι εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἀποδέχονται τὰς μερίμνας τοῦ Πατριάρχου, ἃς οὗτος ὡς κεφαλὴ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ὀφείλει νὰ λαμβάνη περὶ πάντων τῶν τέκνων αὐτῆς¹.

Οὕτως εὐλαβῶς ἀπεκρούσθη ἡ παρέμβασις τοῦ Πατριάρχου Ἀγαθαγγέλου, μετὰ μικρὸν δέ, ὡς εἶδομεν, ὁ Σουλτάνος ἐξηναγκάσθη ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου. Ὁ δὲ μετὰ τὸν Ἀγαθάγγελον Πατριάρχης ΚΠόλεως Κωνσταντῖος α' (1830—1834) τῇ 18 Αὐγούστου 1830 ἔγραψε πρὸς τὸν Καποδίστριαν πρῶτος δοξάζων τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ ἀπελευθερώσει τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, διὰ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἀναγνωρισθέντος μετὰ μικρὸν ὑπὸ τῆς Τουρκίας Ἑλληνικοῦ Κράτους².

---

1. Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος Α, 36—37.

2. Αὐτόθι, Α, 44. 45.